

Ontološke postavke Nietzscheovog nadčovjeka

Božić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:260:713692>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-15**

Repozitorij Fakulteta filozofije i religijskih znanosti

Repozitorij diplomskih i doktorskih radova

Repository / Repozitorij:

[REPOSITORY OF FACULTY OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES - Repository of master's thesis and phd](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI

Matea Božić

**Ontološke postavke Nietzscheovog
nadčovjeka**

Diplomski rad

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI
DIPLOMSKI STUDIJ FILOZOFIJE

Matea Božić

**Ontološke postavke Nietzscheovog
nadčovjeka**

Diplomski rad

Mentor:

doc. dr. sc. Luka Janeš

Zagreb, 2024.

SAŽETAK

Ovaj rad u temeljnim predstavlja Nietzscheovu filozofiju nadčovjeka, predstavljenu i evaluiranu iz raznih uglova. Prvi dio rada tematizira Terencijevo djelo Svekruva i Plautovog Škrtca u komparaciji s djelom Tako je govorio Zaratustra. Dugi dio rada obrađuje nihilizam, volju za moć, amor fati i vječno vraćanje s ciljem predstavljanja nadčovjeka kao onog koji afirmira život.

Ključne riječi: nihilizam, volja za moć, amor fati, vječno vraćanje, nadčovjek

ABSTRACT

This article presents Nietzsche's philosophy of the Overman examined from different philosophical angles. The first section of the work compares Terentius and Plautus works with Nietzsche's Thus Spoke Zarathustra. The second part of the article presents nihilism, will to power, amor fati and eternal recurrence as tools for life affirmation of the Overman.

Key words: nihilism, will to power, amor fati, eternal recurrence, overman

Sadržaj

UVOD.....	1
1. NIETZSCHEOVA BIOGRAFIJA I RAZVOJNI PUT	3
2. PODRIJETLO I ETIMOLOGIJA POJMA NADČOVJEK	7
3. ANTIČKA KNJIŽEVNOST I NIETZSCHEOV ZARATUSTRA	12
4. TEMELJNI POSTULATI NADČOVJEKA	17
5. NIHILIZAM ILI PRVA ODREDNICA NADČOVJEKA	24
6. VOLJA ZA MOĆ ILI DRUGA ODREDNICA NADČOVJEKA	30
7. DIONIZIJSKI PRINCIP ILI TREĆI POSTULAT NADČOVJEKA	36
8. INTERPRETACIJE VJEČNOG VRAĆANJA	42
ZAKLJUČAK.....	48
LITERATURA	50

UVOD

Ovaj rad posvećen je tumačenju i prikazu Nietzscheove filozofije čovjeka budućnosti, odnosno *nadčovjeka*. U radu se nalazi kratki povijesni prikaz koji je odigrao jednu od glavnih uloga negativne interpretacije nadčovjeka kao čovjeka čiste arijevske rase. Taj je pregled i prije svega uvid nužan kao i činjenica da se Nietzscheova filozofija učestalo povezuje sa sustavima i ideologijama raznih *izama*, što ona po svemu sudeći nije. Također, namjera je prikazati kako Nietzscheova filozofija u suštini nije kontradiktorna kršćanstvu, već se pojedini ključni elementi podudaraju ili su barem komplementarni s kršćanskim razumijevanjem svijeta. Nadčovjek, kao glavni Nietzscheov koncept, ne može se tumačiti jednoznačno, što nam potvrđuju ne samo njegove riječi, već i različiti kredibilni znanstveni izvori ispisani u pregršt knjiga i članaka. Kao takav, nietzscheovski čovjek budućnosti može se tumačiti u kontekstu političke filozofije – kao pojedinac koji će doći i zavladati svijetom, te i sam Nietzsche ponekad ostavlja tragove takve misli. No, u ovom radu, nadčovjek će se interpretirati u kontekstu filozofije egzistencijalizma. Ovaj pristup, odnosno tumačenje, zajedno s mislima odabranih citiranih autora, smatramo najbližom i najtočnijom interpretacijom nadčovjeka.

Poglavlja su sastavljena tako da prate pojedine ključne sintagme Nietzscheove filozofije, koje združene čine pojam nadčovjeka. Također, u radu se iznosi i predstavlja hipoteza (i) koja će, nadam se, mnoge potaknuti na razmišljanje o autentičnosti djela *Tako je govorio Zaratustra*. Preciznije, postaviti će se pitanje je li djelo djelomično (ili u cijelosti) odraz *kontaminacije* drevne antičke književne tehnike. Svaki postulat zasebno, u sebi sadrži po jednu Zaratustrinu promjenu duha što nam ujedno pokazuje koliko je u izražavanju profiliran, kreativan i dualan autor. Glavna ideja interpretacije nadčovjeka jest ta da ga se predstavi kao „slobodna“ čovjeka koji iskušava svijet, pri čemu je njegova glavna zadaća repetitivno samopotvrđivanje. Ta se afirmacija očituje u Zratustrinom prologu kroz alegorijske motive propadanja i prelaženja, pri čemu prvi označava čovjekovo unutrašnje samopotvrđivanje, dok drugi označava vanjsku afirmaciju u odnosu na svijet.¹

Nadalje, u radu je detaljno obrađen (ii) nihilizam kao izvorište nadčovjeka s (iii) voljom za moć koja je u službi njegova djelovanja i dolaženja do cilja. Također, u radu

¹ Vidi Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 12.-13.

se nalazi poglavlje u kojemu je predstavljena možda i najpoznatija Nietzscheova ideja (iv) *amor fati* kao odraz dionizijskog ophođenja prema životu i svijetu, te koncept (iv) *vječnog vraćanja* kao kruna njegova stvaralaštva. U završnoj misli doći će se do zaključka da je vječno vraćanje *modus* preko kojeg čovjek djeluje, ali prije svega razumije život i svijet, odnosno da je riječ o jednom dodatku afirmacije nadčovjeka. Također, rad će ponuditi pokušaje vlastitih tumačenja i hipoteza vezanih uz nadčovjeka kao čovjeka nalik tragičnim junacima iz antičkih tragedija koji, premda svladani životnom sudbinom, do nje dolaze herojski hrabro.

Zaključno, čitav je ovaj rad napisan s namjerom da se Nietzschea prikaže kao autora čija misao probija granice vremena te da ga se „oslobodi“ različitih *izama* koji mu se neumorno pripisuju.

1. NIETZSCHEOVA BIOGRAFIJA I RAZVOJNI PUT

Friedrich Wilhelm Nietzsche rođen je 15. X. 1844. u selu Röcken. Srednje ime dobio je po kralju *Friedrichu Wilhelmu IV* koji je u međuvremenu poludio, a Nietzsche s njim ujedno dijeli i datum rođenja.² Otac *Ludwig Nietzsche* mjesni luteranski pastor preminuo je 1849. godine, a obdukcijom je utvrđena encefalomalacija koja dovodi do odumiranja i omekšavanja tkiva mozga.³ Ludwig je rođen iste godine kao i Richard Wagner, a iz pisama doznajemo da je Nietzsche imao visoko mišljenje o ocu i da ga je često hiperbolizirao.⁴ Ono što je manje poznato jest da je Nietzsche je imao i brata koji je također preminuo u mladosti što znači da je u ključnim godinama razvoja ostao bez dvije bliske i važne osobe.⁵ Seli u Naumburg gdje provodi ostatak djetinjstva uz majku, sestru, baku i dvije neudate tetke.⁶ 1858. godine ostvaruje pravo na punu stipendiju za školovanje u internatu Pforta poznatog po strogoj disciplini i tradicionalnosti.⁷ U Pforti ostaje šest godina te pokazuje interes za religiju, njemačku književnost i klasičnu filologiju, u kojima se posebno ističe.⁸ Očaran je Platonom i djelom *Simpozij* te Hölderlinom, a završni rad piše o *Teognidu*.⁹

Svoje školovanje nastavlja u Bonnu gdje upisuje studij klasične filologije i teologije, a nakon svega godinu dana odlazi u Leipzig s profesorom filologije Friedrichom Ritschalom.¹⁰ Napušta studij teologije i istovremeno u antikvarijatu otkriva Schopenhauera koji će na njega ostaviti trajan pečat zajedno s djelom *Svijet kao volja i predodžba*. Razmišlja o upisu studija prirodnih znanosti, no ostaje vjeran klasičnoj filologiji te objavljuje više zapaženih radova u akademskim časopisima.¹¹ Sa svega dvadeset i četiri godine postaje najmlađim profesorom (u povijesti) na katedri za klasičnu

² Vidi Walter Kaufan, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 22.

³ Isto.

⁴ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 33.

⁵ Isto.

⁶ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 345.

⁷ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 345.-346.

⁸ Isto.

⁹ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 346.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

filologiju u Baselu, gdje ostaje predavati punih deset godina (1869.-1879.).¹² Na istom sveučilištu natječe se za profesora filozofije i to dva puta, no bezuspješno.

Nietzscheovo stvaralaštvo s istaknutim naslovima dijeli se na (i) rane spise u koje spadaju prvijenac *Rođenje tragedije* i *Nesuvremena razmatranja*.¹³ Primarna su mu inspiracija antički grčki filozofi te Schopenhauer i Wagner. Uočavaju se i tragovi kasnijeg Nietzschea (perspektivizam, primat umjetnosti, fenomen dionizijskog), a sve se to pak daje svesti pod sintagmu *artistička metafizika* koja je ujedno obilježila početak njegova stvaralaštva.¹⁴ Tragovi kasnijeg Nietzschea uočavaju se kroz naglašene elemente dionizijskog principa razaranja no sve je to još uvijek pisano kroz romantičarsko schopenhauerovsku prizmu umjetnosti. *artistička*. Prvom razdoblju stvaralaštva pripadaju i spisi nastali između 1871.-1873.: *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka, Nesuvremena razmatranja* (sveukupno trinaest napisanih a objavljenih svega četiri), *O istini i laži u izvanmoralnom smislu* (za života neobjavljen spis).¹⁵ Djelo *Rođenje tragedije* smatra se kontroverznim i provokativnim stoga što nema fusnota, referenci i citata.¹⁶ Srednja (ii) stvaralačka faza kritičko-skeptičkog i analitičko – pozitivističkog karaktera sadrži djela *Ljudsko odviše ljudsko Svitanje* i *Radosna znanost*.¹⁷ Završna (iii) faza iznjedrila je djelo *Tako je govorio Zaratustra*.¹⁸ Prva knjiga Zaratustre u naletu inspiracije napisana je u svega deset dana ljeta 1883., dok su druga i treća knjiga dovršene u siječnju 1884. godine.¹⁹ Godinu dana kasnije napisana je i posljednja knjiga za koju Nietzsche ne nalazi izdavača te nekolicinu primjeraka tiska o vlastitom trošku.²⁰ U ljeto 1885. poznanici diktira niz aforizama koji 1886. godine izlaze unutar jedne od provokativnijih antikršćanskih djela *S onu stranu dobra i zla*.²¹ Djelo *Genealogija morala* nastaje u periodu između 1886. i 1887. godine čiji je narativ sličan ranijim proznim raspravama.²²

¹² Isto.

¹³ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, 1996., str. 352.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, 1996., str. 347.

¹⁶ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 26.-27.

¹⁷ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, 1996., str. 352.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Usp. Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, 1996., str. 349.

²⁰ Isto.

²¹ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, 1996., str. 350.

²² Isto.

Zajedno *S onu stranu dobra i zla*, *Genealogija morala* služi kao uvodno štivo za Zaratustru.²³ 1888. godine prekida pisanje *Volje za moć* te objavljuje spis *Slučaj Wagner*, dok u kratkom roku nastaju *Sumrak idola* i *Antikrist* te ih u jesen šalje na tiskanje.²⁴ U studenome je iznjedrio autobiografiju *Ecce homo* i Zaratustrine pjesme ukalupljene u naziv *Dionizovi ditirambi*.²⁵ Priča se da je Nietzsche 1889. godine na ulicama Torina izgubio zdrav razum vidjevši kako čovjek bičuje konja. Znanstveno objašnjenje tumači pomračenje uma kao posljedicu paralize uzrokovanu zarazom sifilisa.²⁶

Nakon smrti Nietzscheove majke 1897. godine doživotnu skrb preuzima sestra mu Elisabeth Förster Nietzsche koja je ujedno i zaslužna za loš glas i trajno uništenje njegove izvorne misli. Prezime Förster dobiva udajom za etabliranog antisemita Bernarda Förstera.²⁷ Za Nietzschea se pročulo u trenutku kada je izgubio zdravi razum i to „zahvaljujući“ sestri koja je njegovu filozofiju okarakterizirala kao nacističku. Zanimljivo je da u trenutku kada Nietzscheova slava počinje rasti vraća prezime Nietzsche, ali ga pozicionira iza prezimena Förster. Nastoji širiti iskrivljene interpretacije Nietzscheove filozofije na način kako to razumije njezin muž, a na poziv nacista profesor *Alfred Baumer* održava niz predavanja nacističkog narativa o filozofiji nadčovjeka.²⁸ O uspješnosti asimiliranja Nietzscheove misli u nacističke krugove svjedoči činjenica da i sam Adolf Hitler dolazi u posjet arhivu na putu za Bayreuth.²⁹ U mladosti Nietzsche dodjeljuje sestri nadimak *Ijama* stoga što posjeduje, tvrdi Elisabeth, karakterne osobine istoimene životinje opisane u prirodoslovnoj knjizi koju su posjedovali kao djeca.³⁰ O dometu njezinog laganja svjedoči činjenica da je u knjizi na koju se referirala, pišući dijametralno suprotno onomu što on tvrdi, *Ijama* opisana kao životinja koja pljuje vlastitu slinu na protivnike.³¹ Naime *Ijama* nije predstavljena kao simpatična životinja, a pljuvanje vlastite

²³ Vidi Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 65.

²⁴ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 351.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Vidi Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 42.

²⁸ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche, Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 42. i 46.

²⁹ Isto. str. 46.

³⁰ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 55.

³¹ Isto.

sline na protivnika može se protumačiti kao izokretanje čitave Nietzscheove misli u korist nacizma. Stoga možemo reći da je vlastitog brata doslovno pljuvala kao što to čini ljama. Elisabeth mijenja dijelove rečenica i paragrafe *Volje za moć*, polaže autorska prava na čitav Nietzscheov korpus djela (uključujući i pisma) te tuži one koji su tiskali i objavljivali tekstove.³² Od etabliranih intelektualaca Heidegger se u to vrijeme (premda je bio deklarirani nacist) usudio postaviti zahtjev da se Nietzschea razumije kao ozbiljnog mislioca čijim se tekstovima treba pristupiti s jednakom pozornošću kao što se to čini s Aristotelovim.³³ Pridružuju mu se Jaspers i Lowith koji Nietzschea predstavljaju kao značajnog filozofa.³⁴

³² Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 68.

³³ Usp. Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga Zagreb, 1996., str. 345.

³⁴ Vidi Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 369-370.

2. PODRIJETLO I ETIMOLOGIJA POJMA NADČOVJEK

U kontekstu ideja malo je toga, gotovo ništa, što se može okarakterizirati kao originalni Nietzscheov doprinos filozofiji. Naime, svi važniji koncepti koje iznosi nisu izvorište Nietzscheova uma već njegovih prethodnika. Nietzsche jest originalan mislioc u smislu povezivanja različitih filozofskih sustava, stvaranja sintagmi i pojmova, no za razliku od ostalih filozofa (Aristotel, Toma, Augustin, Kant i mnogi drugi) on se gotovo nikada neće izravno referirati o mislioca koji ga inspirira o određenoj ideji koju razrađuje. Primjerice, nadčovjek nije Nietzscheov pojam no on ga čitateljstvu predstavlja kao svoju vlastitu intelektualnu kovinu. Tek u autobiografskom spisu čitatelju priznaje natruhe inspiracije, primjerice stoička filozofija glede poimanja vremena (cikličnost) te razumijevanja svijeta (amor fati). Drugim riječima, iz Nietzscheove filozofije može se uzeti ideja volje za moć i istraživati neovisno o nadčovjeku jer je to samo jedan segment njegove filozofije, no uzmemo li nadčovjeka onda automatski obrađujemo i volju za moć i sve ostale koncepcije. Nihilizam, volja za moć i ostale ideje samo su segmenti njegove filozofije dok nadčovjek obuhvaća sve to zajedno. Čitava njegova filozofija može se sintetički sagledati u pojmu *Übermensch*, stoga što nadčovjek u sebi sadrži sve glavne ideje Nietzscheove filozofije (nihilizam, volja za moć, amor fati, vječno vraćanje). Da su svi važniji koncepti sadržani u pojmu nadčovjek nastojat ćemo pokazati u nadolazećim poglavljima u kojima će se pokušati prikazati da izostankom već jednog sadržajnog elementa čovjeka budućnosti, nadčovjek ne odražava svoju bit, barem ne onako kako ju je Nietzsche zamislio. Ironično, nietzscheovski čovjek budućnosti seže skroz u antičko vrijeme i to napose u dio koji se odnosi na književnost. Sa svom sigurnošću može se tvrditi da je klasična književnost temeljni izvor inspiracije kojemu se Nietzsche izravno ili neizravno opetovano vraća. Ideja o nadčovjeku, prema većinski uvriježenom stavu stručnjaka seže iz Lukijanovih djela u kojemu se o njemu izražava kroz riječ *hyperanthropos*. Na tu mogućnost, po svemu sudeći činjenicu, upozorava nas prvotno Walter Kaufmann, a to se stajalište uglavnom do danas afirmira u akademskim krugovima.³⁵ Antički satiričar Lukijan jedan je od Nietzscheovih uzora koje izravno priznaje unutar pojedinih spisa, dodatno potvrđujući tvrdnje o preuzimanju ideje nadčovjeka u kontekstu njegova imenovanja. U djelu *Sumrak idola* u poglavlju „Na čemu

³⁵ Vidi Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 307.

sam zahvalan starima“ piše o antičkim autorima koji su ga inspirirali djelima i metodom pisanja.³⁶ Hyperanthropos kao pojam i koncept bilježi se i opisan je u Lukijanovom djelu *Kataplous*.³⁷ No da je, kako to tvrdi Babich, podrijetlo pojma hyperanthropos poznato unutar akademskih krugova, smatra se da nažalost nije odraz realne situacije. A s obzirom na činjenicu da mnogi akademski učenjaci i dalje Nietzscheovog nadčovjeka povezuju s različitim biološkim i političkim ideologijama.³⁸ Postavljamo tezu da nadčovjek nije poetično filozofska interpretacija Darwina kao što pojedinci pogrešno zaključuju, s obzirom da sam Nietzsche u djelu *Volja za moć* pojedine aforizme oslovljava ako anti – darwinovske.

S druge strane, Lampert nadčovjeka naziva „komplementarnim čovjekom” koji donosi učenje o vječnom vraćanju, no Jelkić ga opovrgava citirajući samog Nietzschea, uz objašnjenje da njegova namjera nije popravljanje čovjeka, već njegovo prevladavanje.³⁹ Prevladavanje čovjeka i novi čovjek kršćanska je tema, a tom je pak novom čovjeku uzor *Krist*.⁴⁰ Isus je posljednji čovjek, ali istodobno istinski čovjek budućnosti, smatraju kršćani.⁴¹ Nadalje, Jelkić upućuje na Kaufmannovu tezu o Lukijanu te ističe mišljenja pojedinih učenjaka kako je pojam nadčovjek vezan isključivo za period u kojem je Nietzsche pisao Zaratustru te da kasnije napušta učenje o nadčovjeku u korist učenja o vječnom vraćanju.⁴² Njemačke inkarnacije gotovo istog ili sličnog pojma pronalazimo u raznih autora. Primjerice Heinrich Müller, J. G. Herder, Jean Paul i Goethe u svojim djelima koriste jednu od izvedenica riječi *Übermensch*, piše Kaufmann.⁴³

Od iznimne je važnosti istaknuti akademski konsenzus da se Nietzscheovo djelo *Tako je govorio Zaratustra* temelji, odnosno da je sačinjen iz/od književnih djela poput

³⁶ Vidi Friedrich Nietzsche, *Sumrak idola*, Demetra, Zagreb, 2004., str. 79. - 84.

³⁷ Vidi Babette Babich, “Nietzsche’s Zarathustra and Parodic Style: On Lucian’s Hyperanthropos and Nietzsche’s Übermensch”, *Articles and Chapters in Academic Book Collections* 56, 2013., str. 61.

³⁸ Usp. Babette Babich “Nietzsche’s Zarathustra and Parodic Style: On Lucian’s Hyperanthropos and Nietzsche’s Übermensch”, u *Articles and Chapters in Academic Book Collections* 56., 2013., str. 66.

³⁹ Usp. Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001., str. 115.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Usp. Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2011., str. 116.

⁴² Usp. Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001., str. 114.-115.

⁴³ Usp. Walter Kaufmann *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 307.

Biblije, Platonove *Republike* te ostalih antičkih djela.⁴⁴ Da su navedene tvrdnje činjenice argumentirat će se u idućem poglavlju u kojemu se navode dva antička djela kojima se Nietzsche poslužio u sastavljanju „Prologa“ Zaratustre. Sam pojam nadčovjek, neovisno o prethodnom poznavanju Nietzscheovog stvaralaštva, na čitatelja uglavnom ostavlja pejorativan ili čak mističan utisak. Često se nadčovjeka povezuje s različitim fikcijskim likovima i junacima koji posjeduju nadnaravne sposobnosti, a u akademskoj literaturi uglavnom se koristi pojam *Superman* koji nedvojbeno navodi na krivi trag prilikom interpretacije termina i cjelokupnog koncepta. Stoga se među akademskim nietzscheancima zagovara korištenje izvorne njemačke riječi *Übermensch* oslovljava, ili ako se već prevodi na engleski korištenje pojma *Overman*. *Superman* je pojam koji implicira nešto nadnaravno, a što je dijametralno suprotno nadčovjeku. Jedan od ključnih osoba zaslužnih za demistifikaciju Nietzscheovog biografskog i literarnog života, Walter Kaufmann, predlaže korištenje njemačke inačice kako bi se zaštitila i očuvala izvorna ideja koja je dodijeljena samom pojmu.⁴⁵ Nietzsche u svojem cjelokupnom opusu gotovo da i ne spominje nadčovjeka izravno već o njemu kazuje na način neizrečenog subjekta. Gotovo identičnu misao bilježi i Podrug uz napomenu da nadčovjek nije dovoljno definiran.⁴⁶ Također, Nietzsche nije tip filozofa koji odgovara na postavljena pitanja već obratno, postavi pitanje i očekuje od svakog ponaosob odgovor. Nema odgovora na pitanje što je to točno nadčovjek ili konkretnih uputa kako do njega doći, no ono što nam je Nietzsche ostavio metaforički se može razumjeti kao platno po kojem tumač treba naslikati nešto (nadčovjeka) ali unutar zadanih okvira (koncepte koje je razradio primjerice volja za moć). Ne postoji univerzalni put koji vodi nadčovjeku, sam čovjek je put, zaključuje Podrug.⁴⁷

Nadalje, osim naravi pojma koja intuitivno ali nažalost i povijesno tumača tjera na pejorativne interpretacije, sam Nietzscheov izričaj nije od koristi u prilog čitavom konceptu. Doista, njegovi se opisi često mogu doživjeti kao sanjarenje o čovjeku nemani,

⁴⁴Usp. Babette Babich, “Nietzsche’s Zarathustra and Parodic Style: On Lucian’s Hyperanthropos and Nietzsche’s *Übermensch*”, *Articles and Chapters in Academic Book Collections*. 56., 2013., str. 62.

⁴⁵ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 308.

⁴⁶ Vidi Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 62.

⁴⁷ Usp. Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 52.

no isto tako i preostale ideje koje je zagovarao dijele prilično istu sudbinu. Da nije riječ o zvijeri već o čovjeku znakovitog karaktera i uštimate strastvenosti, pojašnjava i Kaufmann, definirajući nadčovjeka kao onog koji je preoblikovao svoj *physis* i zadobio moć (samo)svladavanja.⁴⁸

Tvrđnju da je pojam nadčovjek slojevit i da se kao takav ne može izolirati i tumačiti isključivo u jednom određenom kontekstu potvrđuje nam i sam Nietzsche kada piše: „... želim im pokazati dugu i sve stupnjeve nadčovjeka.“⁴⁹ Dakle, postoji više slojeva ili boja, odnosno kategorija tumačenja nadčovjeka. Nietzscheov čovjek budućnosti može se tumačiti kao projekt u smislu dolaženja do najudaljenije i najbolje verzije pojedinca, njegova ovladavanja i konačno usavršavanja. Njegova se interpretacija može proširiti, ili pak nadopuniti, slikom pojedinca koji postavlja cilj iznad (poput tragičnih junaka koji teže dovršenosti, pokušavaju se nadići, nadvladati) i pokušava ga doseći. U tom procesu stvaranja on može izabirati ono što Kaufmann tumači kao konkretne individue. Nietzsche ponekad piše o potencijalnim primjercima onoga što čini njegovu predodžbu nadčovjeka. Ističe Napoleona i Cezara, no i dalje njegov ideal ne posjeduje konkretan realitet:

„Još se nije pojavio nadčovjek. Vidio sam ih obojicu gole, najvećeg i najmanjeg čovjeka. Još su i suviše slični jedan drugome. Doista, našao sam da je i najveći čovjek još – i suviše ljudski!“⁵⁰

S druge strane, nadčovjek ne označava nužno pojedinca koji je zavladao zemljom, premda ponekad Nietzsche ostavlja tragove takve misli. To da se nadčovjeka ne treba razumjeti nužno kao konkretnog čovjeka tvrdi i Hatab, koji ga pak razumije kao pojam koji označava model u službi iskustva zbirstvenog.⁵¹ Podrug nadčovjeka definira kao slobodnog pojedinca koji iskušava vlastiti opstanak na način da sam sebi zadaje cilj(eve) i pravi put te na taj način svoj život pretvara u eksperiment.⁵² U kontekstu nadčovjeka a potom i vječnog vraćanja, nemoguće je ne referirati se na Zaratustrinu opetovanu uporabu mističnih elemenata koja je izrazito naglašena u poglavlju „Sedam Pečata“, u kojemu

⁴⁸ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 312.

⁴⁹ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 19.

⁵⁰ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 85.

⁵¹ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Francis & Taylor Group, New York, 2005., str. 56.

⁵² Usp. Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 47.

dolazi do mjestimičnog korištenja *magičnih formula* po uzoru na antičke stvaraoce. Iz toga proizlazi pitanje implicira li Zaratustra određenu mistiku u stvaranju takva društva usprkos njegovom tobožnjem preziru mističnog, ili je riječ isključivo o estetskoj noti stvaralaštva. Martin Heidegger tvrdi da podnaslov „Knjiga za svakoga i ni za koga“ djela *Tako je govorio Zaratustra* ne implicira pojedinca već općenito čovjeka kao čovjeka ukoliko ga zanima njegova misao, dok se dio „ni za kog“ odnosi na konkretne ljude koji uživaju isključivo aforizme, a ne cjelokupnu filozofiju.⁵³ Podrug Zaratustrin podnaslov „ni za koga“ tumači kao nemogućnost Nietzscheovog darivanja i prenošenja nauka drugome⁵⁴, dok će Šegedin zaključiti:

„Zaratustrin nauk nije dogma koja se poslušno prihvaća, nego – slobodno je reći s Platonovim Fedrom – ”zasijavanje sjemena”, koje se ogleda u tomu da se onaj tko prima Zaratustrinu riječ otpušta za svoju distinktnu bezuvjetnost i postaje onim što sam jest.“⁵⁵

Zaključno, nietzscheovski čovjek budućnosti naglasak stavlja na snagu pojedinca spram skupine ljudi, a njihov međuodnos preuzima službu *afirmacije*. Što bi značilo da bilo koji vid neslaganja ili takozvanog razilaženja, služi kao predmet samopotvrđivanja. Preciznije – takav *rasap* očituje prisustvo moći.⁵⁶

⁵³ Usp. Martin Heidegger, “Who is Nietzsche’s Zarathustra?” *Review of Metaphysics*, 20(3), 1967., str. 411.

⁵⁴ Usp. Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 66.

⁵⁵ Petar Šegedin, „Pjesma onoga koji ljubi, Uz pojam života u Zaratustri“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 208.

⁵⁶ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche’s Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 16.

3. ANTIČKA KNJIŽEVNOST I NIETZSCHEOV ZARATUSTRA

Što je zajedničko Terenciju i Zaratustri osim da su oboje klasičari (Zaratustra je Nietzsche) čije se stvaralaštvo svrstava u različite književne kanone. Nedvojbeno je kako se Nietzsche opetovano vraća antici u kontekstu kulture, vjerovanja, životne filozofije, književnosti, no čini se i *književne metode*. Mnogi se učenjaci osvrću na Nietzscheovog Zaratustru i segmente koje to djelo čine klasičnim u smislu građe likova i narativa koji ga prožima. Damir Barabić upućuje na prevladavajuće mišljenje za koje smatra da nije vrijedno razmatranja, a riječ je o tvrdnji da Zaratustra nije pravo filozofsko djelo već pjesništvo.⁵⁷ No činjenica je da se Zaratustra teško može precizno definirati u smislu vrste (roman, drama, poema) i karaktera.⁵⁸ Naime, u ovom radu nastojimo istražiti originalnu istraživačku hipotezu izraženu kroz tvrdnju da je Nietzsche preuzeo *komadić rečenice* iz Terencijeva „Prologa“ i stavio je unutar vlastitog „Prologa“, dočim neispisane (doslovne) dijelove rečenica prologa preuzima na način parafraze. Dio koji je doslovno preuzet jest ono što se naziva *motivom prepoznavanja* (u ovom slučaju čitatelju potvrđuje referencu na specifično Terencijevo djelo) koji je karakterističan za rasplet radnje i općenito sam žanr antičkih komedija. Higgins u članku „Zarathustra Is a Comic Book” piše da je nakana Zaratustre sukobiti tragično i komično te ujedno te dvije suprotnosti postaviti u egzistencijalni kontekst.⁵⁹ Nadalje, upućuje na elemente Zaratustrinog „Prologa“ koji su prožeti elementima antičkih autora i to napose onih koji su pripadali žanru komedije.⁶⁰ Također, smatra da se usprkos Zaratustrinoj ozbiljnoj naravi njega kao protagonista može interpretirati kao komičnog lika i heroja.⁶¹ O Zaratustrinoj herojskoj naravi u prilog ide i teza koju će se sada predstaviti i obrazložiti, no čitatelja je najprije potrebno uvesti u život i stvaralaštvo Terencija.

Publike Terencije Afer stvarao je u II. stoljeću prije Krista u razdoblju između 195.-159. godine.⁶² Terencijeve komedije su očuvane, a sveukupno ih je šest. Komedija *Hecyra* ili *Svekrva* napisana je 165. godine, a uspješno je izvedena tek 160. godine.

⁵⁷ Usp. Damir Barabić, „Pristup Nietzscheovu Zaratustri“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 22.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Usp. Kathleen Marie Higgins, „Zarathustra Is a Comic Book”, u *Philosophy and Literature*, Vol. 16, No. 1, Johns Hopkins University Press, 1992., str. 4.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² Vidi Vladimir Vratović, *Rimska književnost*, Biakova, Zagreb, 2008., str. 73.

Naime, upravo ovu komediju, preciznije njezin Prolog, Nietzsche uzima i stavlja ga unutar Zaratustrinog Prologa. Iz Terencijava Prologa doznajemo da je *Svekrva* uspješno izvedena tek iz trećeg pokušaja.⁶³ Njegovi su prolozi informativno bogati, a za ovu je tezu važan onaj iz *Svekrve* iz kojega Nietzsche doslovno preuzima komadić rečenice koja će mu poslužiti za početak *prerađivanja* radnje unutar prologa Zaratustre. Kontaminacija je antička metoda stvaranja u kojoj se autor služi konkretnim djelima drugih autora čije tekstove (njihove dijelove) samim preuzimanjem prerađuje u vlastito djelo. Hrvatska enciklopedija kontaminaciju definira kao „...preradba dvaju samostalnih tekstova u novu cjelinu.“⁶⁴ Dakle, da bi kontaminacija bila potpuna potrebna su dva teksta. U Nietzscheovom prologu zamjetni su tragovi još jedne komedje, Plautovog *Škrtca*. U narednom citatu predstavljen je samo dio Terencijevog prologa u kojemu se nalazi ključna rečenica:

„Donosim vam ponovno "Svekrvu" koju još nikad nisam mogao odigrati u tišini, takva je na nju nesreća navalila. No vaša će razboritost, ako pomogne našem trudu, ukloniti tu nesreću. Kad sam je prvi put stao igrati, obljubljenost boksača (kojoj se pridružilo iščekivanje plesača na užetu), gomila ljudi iz pratnje, žamor i vika žena natjerali su me da prije vremena iziđem napolje. No i za taj novi komad poslužio sam se svojim starim običajem, naime da budem ustrajan kad nešto pokušavam: ponovo sam je stao prikazivati. U početku me bijahu dobro prihvatili, kadli se odjednom pronese glas da će na programu biti i gladijatori. Narod se sjati, guraju se, viču, bore za mjesto; nije mi pošlo za rukom da održim svoje mjesto. Sad nema gužve, mir je i tišina. Dano mi je dovoljno vremena za predstavu, a vama je dana mogućnost da iskažete čast dramskim predstavama.“⁶⁵ Dio na koji se referira jest „... kojoj se pridružilo iščekivanje plesača na užetu.“⁶⁶

S druge strane Nietzscheov prolog bilježi: „Kad Zaratustra dođe u obližnji grad, što leži uz šume, nađe tu mnogo sakupljena svijeta na trgu: jer je bilo objavljeno da će se vidjeti plesač na užetu.“⁶⁷ Dakle, „plesać na užetu“ uzima se kao motiv prepoznavanja,

⁶³ Terencije, *Svekrva, Latina et Graeca*, Vol. 1 No. 11, 1978., str. 28.-29., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

⁶⁴ kontaminacija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32914>>.

⁶⁵ Terencije, *Svekrva, Latina et Graeca*, Vol. 1 No. 11, 1978., str. 29., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Nietzsche Friedrich, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 9.

anagorizam. Kao takav, u antičkoj književnosti (tragediji i komediji) motiv prepoznavanja u službi je raspleta radnje u kojoj glavni lik ugleda, vidi, čuje ili prepoznaje ono što dovodi do konačne spoznaje o samome sebi i raspleta same radnje. Terencijeva *Svekrva* može se smatrati jednom od najneuspješnijih komada tog doba ali i autora, što nam govori i sama činjenica da mu je trebalo čak tri pokušaja da je u potpunosti izvede. Čak štoviše, nakon potpune izvedbe djelo nikada nije zaživjelo među suvremenima, niti je Terencije dobio poštovanje svojih kolega. Kontaminacija je bila uobičajena metoda prerađivanja djela, no za razliku od Plauta, Terencija je puk napadao zbog upotrebe takve metode. Količina napada i kritika na opus Terencija zbog upotrebe kontaminacije, vidljiv je u prologu komedije *Braća*.⁶⁸

Nadalje, djelo *Svekrva* po svojoj strukturi zadovoljava tadašnje kanone, no sama radnja u potpunosti nadilazi doba u kojem je nastala i to stoga što je narativ, napose rasplet, provokativan. Naslov *Svekrva* odnosi se na sam zaplet radnje u kojemu glavnu krivnju snosi/e svekrva/e, no kraj donosi obrat koji je pak posljedica motiva prepoznavanja, naime prepozna se prsten koji je ključ za rasplet i razumijevanje radnje. Na kraju komedije uspostavi se da su žene u potpunosti nevine te da je muškarac taj koji snosi krivnju i odgovornost. Jedan od možda najprovokativnijih elemenata radnje jest lik hetere *Bakhide* koja raspliće radnju (njezin prsten jest anagorizam) i iz nje izlazi kao *moralna pobjednica*. Komparacijom ovih tekstova uočavaju se sljedeće podudarnosti (i) oba su teksta prolozi, (ii) mjesto radnje je javna površina, specifično trg.

No, glavno se pak pitanje odnosi na razlog Nietzscheovog preuzimanja Terencijeva prologa. Uzme li se u ruke Zaratustrin prolog odmah nam postaje jasno da je preuzetu rečenicu unutar vlastitog teksta smjestio između dvije najvažnije teze svojeg filozofskog opusa. Naime, Zaratustra je došao objaviti ljudima da je Bog mrtav, a nakon dolaska na trg i saznanja o plesaču na užetu, Zaratustra pokušava započeti svoje učenje o nadčovjeku.⁶⁹ Premda Zaratustra nastoji prenijeti svoje učenje o posljednjem čovjeku i dolasku nadčovjeka, puk ga ne razumije, a plesač na užetu biva svrgnut.⁷⁰ Kada je riječ o razlogu zašto je baš taj prolog uzet kao inspiracija valja podsjetiti kako kroz većinu svoga stvaralaštva, eksplicitno ili implicitno, Nietzsche daje na znanje da se, ne njega, već

⁶⁸ Vidi Terencije, *Braća, Latina et Graeca*, Vol. 1 No. 9, 1977., str. 39., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

⁶⁹ Usp. Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 9.

⁷⁰ Usp. Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 9.-16.

njegovo učenje ne razumije, odnosno da ne pronalazi čitatelje koji mogu čuti ono što on namjerava podučiti. U tom se smislu tvrdi da Nietzsche ne sebe već vlastito učenje poistovjećuje ne s Terencijem već njegovim djelom *Svekrva*. Za vrijeme života oba autora konkretna djela/učenja nisu dobila pravi književno filozofski zamah.

S druge strane, u Nietzscheovom prologu uočavaju se i tragovi Plautovog *Škrtca*, no u ovom slučaju motiv prepoznavanja nije tako izravan kao kod Terencija. Naime četvrti čin Plautovog *Škrtca* sadrži elemente koji nedvojbeno podsjećaju na Zaratustrin prolog. Škrti starac Euklion skriva ćup zlata u gaju u hramu Vjere.⁷¹ Od posebnog značaja je sukob između Eukliona i Strobila, u kojemu starac optužuje roba da mu je ukrao zlato.⁷² Strah i pohlepa Eukliona tjera da zlato premjesti iz hrama Vjere i sakrije ga u Silvanov gaj izvan grada.⁷³

Nadalje, Nietzscheov tekst bilježi dijalog između neimenovanog svetca i Zaratustre koji se susreću u šumi i raspravljaju o blagu, daru i slavljenju svoga boga.⁷⁴ Zaratustra sugovornika čitatelju prvotno predstavlja kao starca, no ubrzo o njega referira terminom svetac.⁷⁵ No, jednako važan je i sam njihov rastanak, u kojemu sugovornika opet oslovljava kao starca, a Zaratustru kao zrelog čovjeka.⁷⁶ Naime, tvrdi se da dijalog između starca *Eukliona* i roba *Strobila* odgovara starcu odnosno svecu u šumi i Zaratustri. Ova se tvrdnja prvenstveno referira na njihov dijalog koji se odnosi na darivanje milostinje, ali prije svega na dio u kojem Zaratustru zanima zašto se svetac nalazi u šumi, gdje mu ovaj odgovara: „Skladam pjesme i pjevam ih...“⁷⁷ Nadalje, za komparaciju je važan i nadolazeći dio, u kojem svetac govori i Zaratustra paralelno odgovara: „... slavim onog boga koji je moj bog. A šta nam ti to nosiš na dar? Kad je Zaratustra čuo te riječi, pozdravi sveca i reče: što bih vam ja mogao dati! Ali pustite me brzo odavle da vam ne bih još što god i oduzeo!“⁷⁸ Navedeni se dijelovi teksta, u radu podudaraju (podsjećaju, analogno se mogu primijeniti) s Plautovim *četvrtim činom*, u kojem Euklion i Strobil vode

⁷¹ Vidi Plaut, *Škrtac*, Hena Com, Zagreb, 1999., str. 63.-64.

⁷² Vidi Plaut, *Škrtac*, Hena Com, Zagreb, 1999., str. 64.-69.

⁷³ Vidi Plaut, *Škrtac*, Hena Com, Zagreb, 1999., str. 69.

⁷⁴ Usp. Friedrich Nietzsche *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 9.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

dijalog, te rob na kraju krade starcu blago. Konačno, važno je ukazati i na sam kraj paragrafa u kojem Zaratutra kaže: „Zar je to uopće moguće! U svojoj šumi stari svetac nije još ništa o tome čuo da je bog mrtav!“⁷⁹ Tvrdi se da pojam boga kojeg Nietzsche rabi u svojem tekstu, u ovom kontekstu označava ono što Plaut naziva ćup sa zlatom. Taj je ćup sa zlatom Euklionov *bog*, koji mu je oduzet. Analogno, interpretira se da Zaratustra odnosno Nietzsche doista i oduzima starcu boga. Preciznije, uzima dio Plautova komada te ga prerađuje unutar vlastitog, vješto ga skrivajući. Na taj je način metoda kontaminacije upotpunjena, sastoji se od dva djela. Smatra se da unutar prologa postoje i ostala još uvijek neotkrivena djela.

Zaključno, dio Terencijeva prologa iz *Svekrve* umetnut unutar Zaratustrina i pozicioniran točno između nagovještaja da je Bog mrtav i neka živi nadčovjek ne implicira Zaratustrinu doslovnu smrt kako to tvrde David Allison i ostali učenjaci (premda se nitko ne osvrće na Terencija nego na narativ prologa općenito), već smrt i propadanje njegova djela baš kao smrt i propadanje Terencijeva komada. Nietzsche svoje stvaralaštvo poistovjećuje s Terencijevim neuspjelim komadom i na njega gleda kao na svojevrsnog nadčovjeka.⁸⁰ Kao zaključnu napomenu ovog poglavlja valja spomenuti i tendenciju mnogih akademskih učenjaka koji narativ Zaratustrinog prologa tumače i poistovjećuju s kršćanskim učenjem o smrtnosti tijela.⁸¹

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Vidi Babette Babich, “Nietzsche’s Zarathustra and Parodic Style: On Lucian’s Hyperanthropos and Nietzsche’s Übermensch”, *Articles and Chapters in Academic Book Collections* 56., 2013., str. 64.

⁸¹ Vidi Babette Babich, “Nietzsche’s Zarathustra and Parodic Style: On Lucian’s Hyperanthropos and Nietzsche’s Übermensch”, *Articles and Chapters in Academic Book Collections* 56., 2013., str. 65.

4. TEMELJNI POSTULATI NADČOVJEKA

Čitava Nietzscheova filozofija može se sažeti u samo jedan pojam, *nadžovjek*. Sinteza *dionizijskog* i *apolonskog*, *amor fati* i *vječno vraćanje* predstavljaju modele po kojima djeluje nietzscheovski čovjek budućnosti. Najpoznatija i najcitiranija misao 125. aforizam *Radosne znanosti* nagovještava prvi takozvani preduvjet za stvaranje nadčovjeka, *nihilizam*. U liku luđaka Nietzsche piše: „Zar još ništa ne čujemo od buke grobara koji pokapaju Boga? Zar ne njušimo još ništa od božjeg raspadanja? - Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! A mi smo ga usmrtili!“⁸² Jedna od zasigurno zanimljivijih segmenata unutar Nietzscheovog stvaralaštva jest duboko ukorijenjeno vjerovanje kako novo rađanje dolazi kao posljedica smrti. Dakle, za Nietzschea ne vrijedi misao da je život umiranje, već obratno umiranje daje život, započinje novi ciklus stvaranja. Heidegger će proroka Zaratustru istumačiti kao učitelja nadčovjeka i vječnog vraćanja, zagovaratelja života u kojeg ubraja i patnju kao sastavni dio ne samo čovjeka već svakog živog bića.⁸³ Žunec Zaratustru naziva „prevladavateljem“ stoga što je njegova glavna nakana ništa drugo do li prevladavanje koje se očituje kao posljedica smrti Boga, nihilizma i pada metafizike.⁸⁴ Jedna od možda i dojmljivijih interpretacija 125. (zajedno s aforizmom 124.) aforizma *Radosne znanosti* jest ona koju ističe Podrug u kojoj (i) motiv mora označava slobodu kao produkt božje smrti stoga se more može tumačiti kao simbol beskonačnosti, te (ii) analogija mora i boga u kojoj, piše Podrug: „... kao što je more neiscrpivo tako je i bitak boga neiscrpan; on raspolaže građom mogućnosti koja je u osnovi beskonačna. Svemu prethodeće postojanje božje i njegova neiscrpivost izraženi su tako posredstvom slike mora.“⁸⁵

Nadovezujući se na prethodno napisano, u radu se tvrdi da su unutar 125. aforizma sažeti glavni segmenti Nietzscheove filozofije. U to se pak ubraja smrt Boga (doslovno izražena), nagovještaj nadčovjeka kroz motive munje i groma (jasno izraženo u Zaratustrinom Prologu), te *amor fati* kao apsolutno prihvaćanje zbiljnosti koje se u samom aforizmu prešućuje ali je sadržan u misli.⁸⁶ Unutar 125. aforizma Rabar postavlja

⁸² Friedrich Nietzsche, *Radosna znanost*, Demetra, Zagreb, 2003., str. 108.

⁸³ Usp. Martin Heidegger, “Who is Nietzsche’s Zarathustra?”, *Review of Metaphysics*, 20(3), str. 412.

⁸⁴ Usp. Ozren Žunec, „Samoprevladavanje“, u *S onu stranu metafizike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 157.

⁸⁵ Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 64.-65.

⁸⁶ Vidi Friedrich Nietzsche, *Radosna znanost*, Demetra, Zagreb, 2003., str. 108.

pitanje misli li Nietzsche ujedno da je i ljubav mrtva s obzirom na to da u kršćanstvu Bog jest ljubav.⁸⁷ Bog je umro zbog kršćanskog načina ljubavi smatra Rabar, stoga je Nietzsche primoran izgraditi novu ljubav na način kako ju on razumije.⁸⁸ Amor fati je kruna filozofije nadčovjeka. U popularnoj kulturi Nietzschea se često veže uz simbol *Uroborosa* zmije koja sama sebi guta rep a simbolizira dvije stvari: (i) završen krug, te (ii) početak nove epohe vremena/života. Da je to tako potvrđuje nam i sama činjenica da se iz smrti Boga rađa ideja nadčovjeka koji za cilj ima graditi nove vrijednosti. Premda esencijalan pojam pri sebi dosezanju, tumačiti smrt Boga isključivo kao doslovnu tvrdnju i dolazak nihilizma značilo bi dokinuti stvarni domet njegove implikacije. Smrt Boga gotovo istoznačno razumije i Podrug: „... jednostavna konstatacija o jenjavanju djelovanja Boga, koji je u konačnici izgubio svoju djelatnu silu i moć.“⁸⁹ Isto zaključuje i Rabar uz dodatak da smrt Boga implicira „rušenje samog temelja svijeta.“⁹⁰

Heidegger motiv kruga poistovjećuje sa Zaratuštrinim prstenom vraćanja, krugom koji u samoizviranju pokreće proces ponovnog ponavljanja svih stvari.⁹¹ Premda se nihilizam najprije definira kao negacija postojanja, uglavnom ga se veže uz pojam (bez)smisla.⁹² Nietzsche ga definira kao psihološko stanje koje je posljedica spoznaje o ne postojanju općeg, a čitav proces naziva *pad kozmoloških vrijednosti*.⁹³ Dakle, smrt Boga i dolazak nihilizma predstavljaju prvi postulat za stvaranje nadčovjeka. Također, Mladen Milić u svojim refleksijama o nihilizmu pozivajući se na Metza piše gotovo identično: „Božja smrt je osnovna pretpostavka i uvjet mogućnosti za dvije stvari: zahtjev za nadčovjekom i prevrednovanje svih vrijednosti.“⁹⁴

⁸⁷ Vidi Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život*: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 378., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 36.

⁹⁰ Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život*: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 378., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

⁹¹ Usp. Martin Heidegger, „Who is Nietzsche's Zarathustra?“, *Review of Metaphysics*, 20(3), 1967., str. 413.

⁹² nihilizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 21. 11. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43746>>.

⁹³ Usp. Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 13.-15.

⁹⁴ Mladen Milić, „Nietzscheov govor o Bogu. Ukaz problematičnosti banalnoga ateizma i banalne vjere“, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 21 No. 2, 2013., str. 345., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

Nadalje, osim smisla nihilizam se odnosi i na poimanje morala te njegova relativiteta, uključujući metafiziku i religiju.⁹⁵ Jelkić ističe da: „Jaki, istinski život koji hoće sebe, hoće rast i nadilaženje samoga sebe u volji za moć.“⁹⁶ U djelu *Volja za moć* vrijednosti koje su bile važeće do smrti Boga tumače se kao volja ni za što pri čemu ništa implicira metafizički moral koji je ljudski konstrukt a njegova je posljedica ugušiti ispravne životne vrijednosti.⁹⁷ Nietzsche prezire *nihilistički moral*, sintagmu koju koristi za društvo koje odražava zbilju, ali ne prezire moral kao pojam i pitanje koje uvjetuje stvaranje jednog novog društva. Naprotiv, upravo negacija moralnih vrijednosti društva implicira razilaženje u poimanju što je to moralno, Nietzsche sam tvori pojam *moralin* kojim izražava odmak od ne toliko tradicionalnog, koliko od uskogrudnog razumijevanja morala unutar društvene zajednice a zatim i svijeta.⁹⁸ Naime da je moral duboko prožet subjektivizmom te da je tvorevina čovječanstva, Nietzsche izravno potvrđuje: „Tek je čovjek unio vrijednosti u stvari kako bi se održao – on je tek stvorio stvarima smisao, ljudski smisao!“⁹⁹ Osim što je u službi održavanja reda, moral je produkt ljudske prosudbe a kao takav podliježe višeznačnosti. Dakle, iz ovoga proizlaze dva zaključka: i) čovjek stvara vrijednosti, (ii) moral je relativan stoga što pojedinci različito vrednuju. Iz činjenice da je potreban novi moral (i vrijednosti) koji se gradi na volji za moć, Nietzsche iz imoralista prelazi u moralista, bilježi Rabar.¹⁰⁰

Nietzscheov nihilizam Hatab razumije kao negaciju tradicionalnih vrijednosti i obrazaca ponašanja i to s ciljem tranzicije u svrhu sprečavanja mogućih (za Nietzschea gotovo sigurno) opasnosti koje dolaze posljedično.¹⁰¹ Također, Jelkić zaključuje da je Nietzsche: „... oštar protivnik svakog egalitarizma, liberalizma, socijalizma i demokracije, te ga nikako ne možemo svesti na poziciju koja bi se mogla razumjeti kao

⁹⁵ Usp. Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 37.

⁹⁶ Vladimir Jelkić, „Nietzscheovo poimanje života“, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XIII No. 1, 2011., str. 149., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

⁹⁷ Usp. Vladimir Jelkić, „Nietzscheovo poimanje života“, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XIII No. 1, 2011., str. 149., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

⁹⁸ Usp. Friedrich Nietzsche, *Antikrist*, Biblioteka Sapiens, Zagreb, 1999., str. 8.

⁹⁹ Friedrich Nietzsche, *Tako je Govorio Zartustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 53.

¹⁰⁰ Usp. Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35, No. 5-6, 1980., str. 389.

¹⁰¹ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 47.

nešto što je danas općeprihvaćeno i *politički korektno*.¹⁰² U kontekstu društvene podjele George Brandes Nietzscheovo stajalište interpretira kao aristokratski radikalizam.¹⁰³ Također, smatra da stare vrijednosti trebaju doći u doticaj s onim vrijednostima kojima se teži te da se na taj način dolazi do uspostave novog morala.¹⁰⁴ Nietzsche smatra, piše Podrug, da dolaskom nihilizma: „... prijeti opasnost krajnjeg osiromašenja čovječstva u površnoj bezbožnosti i nećudoređu.“¹⁰⁵

S druge strane, s obzirom na vrijeme u kojemu živimo upravo ova tema osim što zadobiva jednu posve novu razinu ujedno potvrđuje koliko je Nietzsche bezvremenski autor i koliko su njegova razmišljanja aktualna, gotovo da mu misao nema rok trajanja. Osim što su tradicionalne (metafizičke) vrijednosti a zatim i priznate religije (konkretno kršćanske) uzdrmane krizom jest opasnost od suvremenog (trenutno) izvrtnja Nietzscheove ideje na način da su njegove riječi uglavnom iskrivljene, sredstvo vješte upotrebe u *New age* pokretima. Možda su takvi pokreti, izuzev nacizma i darvinizma, nanijeli i više štete ugledu i razumijevanju samog filozofa, od vlastitih mu riječi upućenim kršćanstvu i vjernicima. Takvi se religijski i politički pokreti koriste različitim metodama i principima koji podrijetlo čuvaju u različitim kulturama i religijama od kojih pokušavaju iznjedriti jednu koherentnu cjelinu. Zasigurno je izjava poput „Bog je mrtav“, slobodni duhovi znatno pridonijela inspiraciji u kreiranju i definiranju čovjeka kao Boga nadčovjeka, međutim, Nietzscheova misao ne korespondira s takvim postulatima.

Mladen Milić smatra da Nietzsche nihilizam razumije kao: „... temeljno kretanje zapadne kulture koja je obilježena metafizikom.“¹⁰⁶ Nietzscheovi oponenti kritiziraju filozofiju nadčovjeka upravo zbog njegove negacije metafizike (onostranosti i viših vrijednosti) i afirmacije čovjeka koja ga postavlja u red najvišeg bića, no rijetko će se pročitati rad u kojemu se ističe njegova kritika idealizacije razuma. Milić piše: „... kad Nietzsche kritizira filozofsku tradiciju kao platonizam, on kritizira obogotvorenje uma i

¹⁰² Vladimir Jelkić, „Nietzscheovo poimanje života“, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XIII No. 1, 2011., str. 154., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁰³ Vidi Salter, W. M., „Nietzsche’s Superman“, *The Journal of Philosophy and Scientific Methods*, 12 (16), 1915., str. 425.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 37.

¹⁰⁶ Mladen Milić, „Doprinos misli Friedricha Nietzschea razumijevanju nihilističnosti postmoderne i njezina odnosa prema kršćanstvu“, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 20, No. 3, 2012., str. 321., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

intelektualizaciju božanskoga...“¹⁰⁷ Dakle, ako se uzme argument da Nietzscheova filozofija za primat postavlja isključivo čovjeka i njegovu volju, onda je nužno postaviti pitanje koja je alternativa dotičnoj poziciji? Postaviti Boga i razum kao apsolutni autoritet kojemu je podvrgnut ne samo čovjek nego sva živa i neživa bića te se na taj način riješiti odgovornosti kao što je to u slučaju deističkog razumijevanja svijeta? Zauzimanjem bilo koje strane u ovom slučaju predstavlja opasnost, što nam potvrđuju aktualna dešavanja u kojima čovjek gubi život u ime Boga i religije. Nietzscheova povezanost s tradicijom i metafizikom veća je nego što si mnogi interpreti (uključujući i samog Nietzschea) hoće priznati.¹⁰⁸

Nadalje, plan i program nadilaženja nihilizma i njegovih posljedica jest ono što Nietzsche pokušava prikazati upravo u liku nadčovjeka, stoga je on ujedno i opozicija nihilizmu. Nadčovjek je jedina prihvatljiva alternativa i instanca po kojoj se treba razumjeti i živjeti život, ali i jedini mogući nadomjestak Bogu.¹⁰⁹ Dokidanjem Boga ne preostaje drugo nego premjestiti sferu moći (djelovanja) iz dvodimenzionalnosti u jednodimenzionalnost. Krivo bi bilo tvrditi da takav čovjek nužno isključuje svaki vid transcendencije i onostrane sile, već se on radije oslanja na vlastito djelovanje i sile koje su sveprisutne u ovom svijetu. Identično tumači i Podrug kada piše da je nadčovjek onaj čovjek koji gospodari vlastitom sudbinom preuzimajući tako život kao odraz vlastitog djelovanja.¹¹⁰ U ovom slučaju smrt Boga ne odnosi se na njegovu opstojnost već se razumije kao izražena tvrdnja o slabljenju djelovanja Boga.¹¹¹ Nadčovjek „... ne doživljava dokinuće i izostanak Boga kao predimenzionirani nedostatak i nesagledivi gubitak“, smatra Podrug.¹¹² Nietzscheovski čovjek budućnosti ne očekuje pomoć isključivo kroz božansku intervenciju, već je „osuđen“ na sebe sama:

¹⁰⁷ Mladen Milić, „Doprinos misli Friedricha Nietzschea razumijevanju nihilističnosti postmoderne i njezina odnosa prema kršćanstvu“, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 20 No. 3, 2012., str. 323., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁰⁸ Usp. Damir Barbarić, „Pristup Nietzscheovu Zaratustri“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb 2019., str. 16.

¹⁰⁹ Usp. Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 35.

¹¹⁰ Usp. Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 50.

¹¹¹ Usp. Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 36.

¹¹² Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 43.-44.

„Danas još patiš od suviše ljudi, ti pojedinac, danas je još neokrnjena tvoja hrabrost i neokrnjene su tvoje nade. Ali jednom će te zamoriti samotnost, jednom će se saviti tvoj ponos i tvoja hrabrost zaškrgutati zubima. Jednom ćeš zapomagati „ja sam sam“! Jednom nećeš više vidjeti svoju uzvišenost, a tvoja će ti niskost biti preblizu i samo će te ono uzvišeno strašiti kao sablast. Jednom ćeš zapomagati “sve je lažno”!“¹¹³

Gubitkom Boga teret postojanja preuzima isključivo sam čovjek (svatko za sebe) koji je ograničen prostorom i vremenom.¹¹⁴ S druge strane, često se nailazi na tumačenje Nietzscheovog nadčovjeka kao pojedinca koji sebi pripisuje božanske vrijednosti, jedna vrsta ljudskog obogotvorenja, međutim u ovom radu tvrdimo da to nije tako. Takav se pojedinac razumije i poistovjećuje s antičkim tragičnim junacima koji su pokoreni vlastitim idealima koje pokušavaju doseći. Oni se istovremeno pokoravaju vrijednostima nadilaženja zadanih ideala, postavljaju ciljeve *ad infinitum*, stoga nikad ne mogu doseći točku u kojoj sebi mogu pripisati božanske attribute, identično tumači i Podrug: „Nadčovjek može biti shvaćen jedino na način onog bivajućeg i stalno promjenjivog, nikada kao posve dosegnuto ili stalno zaposjednuto stanje.“¹¹⁵ (Nad)čovjek je po definiciji nedovršeno biće uvijek u (sebe)stvaranju i jedina konstanta je promjena (dodaje Podrug) i nedovršenost.¹¹⁶ Težnja je i dalje samo mogućnost (nastajanje) neovisno o idealiziranju i nastojanju prema božanskom i sam Zaratustra piše: „Kada bi postojali bogovi, kako bih mogao podnijeti da ne budem Bog! Dakle, bogovi ne postoje.“¹¹⁷ Ovim citatom ujedno opovrgavam izravnu tvrdnju Mikecina u kontekstu nihilizma i ateizma, u kojoj piše da Nietzsche „nigdje ne kaže da bogovi ne postoje“.¹¹⁸ Zaratustra jasno izražava narav nadčovjeka, ona podrazumijeva činjenicu da spoznaja (u ovom slučaju smrti Boga) prethodi njezinom razumijevanju. Volja za istinom dovodi do smrti Boga.¹¹⁹ Osim gubitka smisla, kao entiteti prošlosti postaju i vrijednosti koje su bile dio

¹¹³ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 57.

¹¹⁴ Usp. Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, 2019., str. 39.

¹¹⁵ Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 38.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 78.

¹¹⁸ Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 138.

¹¹⁹ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 136.

nekadašnjeg (no i dalje aktualnog) poimanja svijeta. Na taj se način dolazi do *simboličnog ubojstva*, ili *pak novog rađanja*. Tragičnost koja proizlazi iz spoznaje treba se razumjeti kao *začće* jednog novog života. Smrću Boga ili dolaskom nihilizma, živi Bog se može stvoriti jedino pomoću nadčovjeka.¹²⁰ Negativna strana Nietzscheove filozofije osim britkog stila očituje se upravo u pojmovima koje koristi. Ako se oni ne pokušaju sagledati kao dio jedne zaokružene cjeline, te ako se ne primjeni svijest o korištenju izrazite ironije i alegorije njegova izričaja, lako se postaje sklon nedostatnim tumačenjima. Osim što takvi pojmovi na prvo čitanje stvaraju negativan utisak, oni su ujedno gotovo savršena podloga za korištenje u svrhu pogubnih, najčešće političkih režima. Naprotiv, u mnogim promišljanjima Nietzsche nije dijametralno suprotan kršćanstvu, upravo suprotno, njegove ideje se u mnogočemu poklapaju što ću u narednim poglavljima podrobnije prikazati. Zaključno, u dionizijskoj filozofiji nihilizam kao spoznajni trenutak gubitka smisla zadobiva upravo svrhovitost i to na način da spoznajni subjekt postaje *protagonist*, poput antičkih tragičnih junaka.

¹²⁰ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 139.

5. NIHILIZAM ILI PRVA ODREDNICA NADČOVJEKA

Glavna nit vodilja u interpretaciji nadčovjeka jest ta da ga se predstavi unutar filozofije egzistencije kao slobodna čovjeka koji iskušava svijet, pri čemu je njegova glavna zadaća repetitivno samopotvrđivanje. Za razliku od egzistencijalističkog poimanja čovjeka koji slobodu doživljava kao svojevrsno prokletstvo, nadčovjek slobodu doživljava kao oruđe vlastitog stvaranja i potvrđivanja. Hatab Zaratustrinu ljubav prema životu i nadčovjeku razumije kao mučninu koja posjeduje kreativnu plodnost.¹²¹ Afirmacija nadčovjeka očituje se u Zatustrinom Prologu kroz alegorijske motive *propadanja* i *prelaženja*, pri čemu prvi označava čovjekovo unutrašnje samopotvrđivanje (samosvijest), dok drugi označava vanjsku afirmaciju u odnosu na svijet u kojemu čovjek ostavlja trag vlastitog postojanja.¹²² U tom smislu Zaratustrin model nadčovjeka kroz nadilaženje i prelaženje označava simbolično sklapanje braka sa životom.¹²³

Lik antičkih tragičnih junaka bit će glavna točka usporedbe i pojašnjavanja puta nadčovjeka. Da bismo ukazali na dotično, prenosimo Zaratustrine riječi: „Neka ti budućnost i ono najudaljenije budu uzrok tvoje sadašnjosti.“¹²⁴ Ova se misao može poistovjetiti s antičkim poimanjem svijeta odnosno *fatum* koji je dan svakomu od nas po rođenju, ali prije svega ona izražava stav prema životu, a takav se odnos najbolje može uvidjeti u starim tragičnim likovima. Tragični junak nema uvid u vlastitu sudbinu i rasplet njezinih događaja (primjerice Sofoklo i tragedija *Edip*), ali bespogovorno ide prema njoj, nietzscheovski rečeno ide k *sebi samom*. Nadčovjek je zadan, njegov konačni cilj ili sudbina su predodređeni dok čitav proces stvaranja odražava slobodne kretnje unutar onog određenog. Istovremeno misao o uvjetovanosti sadašnjih događaja budućim označava početnu motivaciju na putu nadčovjeka. Nadčovjek je jedna vrsta *tragičnog idealista* koji sebi pokušava podvrgnuti životne sile, no na kraju njima biva svrgnut što bi ga u konačnici trebalo učiniti *(anti)tragičnim realinom*. Stoga, upravo u tom pokoravanju nad životnim silama nadčovjek sama sebe svladava ali i nadvladava. Takve se okolnosti definiraju kao početni uvjeti i motivatori stvaranja nadčovjeka. Žunec

¹²¹ Vidi Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 82.

¹²² Vidi Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 12.-13.

¹²³ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis, 2015., str. 82.

¹²⁴ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 55.

nadžovjeka definira kao zapovjednika vlastitog života koji nastoji samog sebe prevladati i ujedno snosi odgovornost za ono što si je zapovjedio.¹²⁵

S druge strane, nihilistički ciljevi i ideali pomoću kojih se tvore sadašnje vrijednosti odraz su Platonove filozofije i nauka o idejama koje su u filozofiji interpretirane kao istinski bitak, navodi Mikecin.¹²⁶ Istovremeno, ideali su ograničene vrijednosti koje počivaju na ograničenoj volji za moć.¹²⁷ U svojim promišljanjima Heidegger nadčovjeka tumači kao čovjeka koji samog sebe sabire i u tom sabiranju dolazi k sebi samom, svojoj biti, pri čemu se aktivno uključuje u vlastitu sudbinu.¹²⁸ Nadčovjek je čovjek koji je na putu da odgonetne i odgovori (o sebi) na pitanje tko je.¹²⁹ Također, valja istaknuti Jelkića koji unutar Nietzscheove filozofije čini jasnu distinkciju pojmova život ili *das Leben* te postojanje ili *das Dasein*.¹³⁰ Jelkić poentira:

„Naime, i površnom je čitatelju jasno da je u svim Nietzscheovim spisima temeljni pojam »život« i da taj pojam u sebi sadrži misao o vječnom nadilaženju samoga sebe. Istodobno, treba odbaciti svaku pomisao na biologističko, pa čak i darvinističko shvaćanje života: ne postoji volja za opstanak.“¹³¹

Zaratustra više puta naglašava kako ne želi sljedbenike, već da svaka osoba treba ići vlastitim putem što označava čovjekovu snagu i neovisnost.¹³² Nietzscheov *Übermensch* podrazumijeva osobu koja će samu sebe trenirati, koja će odbijati uvjete koji nisu povoljni za njezin napredak, odabirati će uzore (knjige, događaje) koji joj dolikuju, stvoriti krug neovisnih prijatelja, vježbati samokontrolu, podvrgnuti se otežavajućim okolnostima u službi vlastitog rasta i napretka, učiti se poslušnosti i raznolikosti među

¹²⁵ Usp. Ozren Žunec, „Samoprevladavanje“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 174.

¹²⁶ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 131.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Usp. Martin Heidegger, „Who is Nietzsche’s Zarathustra“, *Review of Metaphysics*, 20(3), 1967., str. 412.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Vidi Vladimir Jelkić, „Nietzscheovo poimanje života“, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XII No. 1, 2011., str. 148., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹³¹ Vladimir Jelkić, „Nietzscheovo poimanje života“, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XIII No. 1, 2011., str. 148., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹³² Vidi Robbins Leonard, „Zarathustra and The Magician or, Nietzsche contra Nietzsche: Some difficulties in the Concept of the Overman“, State University of New York at Binghamton, 1976., str. 177.

ljudima, te gajiti prihvaćanje tuđeg dobra neovisno o poimanju vlastitog.¹³³ Nietzscheova se filozofija u moderno vrijeme učestalo povezuje s doktrinama marksizma ili socijalizma, međutim socijalisti čovjeka razumiju u skladu s tradicijom uz odbacivanje Boga, dok Nietzsche nasuprot njima i kršćanima upravo negira takvo tumačenje.¹³⁴

Nadalje, nihilizam se analogno može primijeniti prvoj Zaratustrinoj preobrazbi duha: „Duh koji je voljan da nosi prima na sebe sve što je najteže: poput deve koja, natovarena, žuri u pustinju, žuri i on u svoju pustinju.“¹³⁵ Prva Zaratustrina preobrazba, metaforički naznačuje ulazak u fazu *nositelja* koji sada posjeduje mogućnost prelaženja iz *pasivnog* u *aktivni* nihilizam. Sada se pojedinac više ne može definirati samo kao promatrač nihilističkog svijeta, jer samom spoznajom koja stavlja u djelovanje, zadobiva poriv kojim započinje nadilaziti nihilističke obrasce naravi. Subjekt započinje graditi *iznad* sebe. On se još uvijek definira kao nihilist, međutim, njegovo pripadanje nije pasivno već aktivno, on već u fazi deve počinje iznalaziti nove vrijednosti a ne u fazi lava kako je to uvriježeno tumačiti. Apsolutni stvaralac, pojašnjava Rabar: „... može izdržati potpuni nihilizam jer on stvara sam iz sebe“, a to je ujedno nihilizam kao božanski način mišljenja.¹³⁶ Nadilaženje nihilizma moguće je jedino na način prevrednovanja svih dosadašnjih vrijednosti u kojima ideje kao najviše nadosjetilne stvarnosti negiraju sve ono suprotno.¹³⁷ Žunec čitavu Nietzscheovu misao svodi na pojam *samoprevladavanje* koje se dokidanjem transcendencije očituje kao nužnost.¹³⁸ Kaufmann kao ontološku kategoriju ili začetak nadčovjeka tumači referiranjem na motiv užeta.¹³⁹ Uže je spona koja *prijelaz* čini mogućim, a *on* je pak sastavljen od manjih koncepata i preobrazbi duha. Zaratustrine preobrazbe duha predstavljaju različite mijene potencijalnog nadčovjeka.¹⁴⁰

¹³³ Usp. Salter, W. M., “Nietzsche’s Superman”, *The Journal of Philosophy and Scientific Methods*, 1915., 12 (16), str. 434. - 435.

¹³⁴ Usp. Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001., str. 118.

¹³⁵ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 23.

¹³⁶ Josip Rabar, “Nietzsche kao antikršćanin”, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35, No. 5-6, 1980., str. 399., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹³⁷ Usp. Igor Mikecin, “Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma”, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 127.

¹³⁸ Usp. Ozren Žunec, „Samoprevladavanje“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 156.

¹³⁹ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 310.

¹⁴⁰ Usp. Berislav Podrug, „Nadčovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 71.

Osim toga, preobrazbe duha impliciraju uspinjanje duše slično onom u taoizmu u kojem „...vrhunac predstavlja dijete — Tao , igra stvaranja, sveto Da“, zaključuje Rabar.¹⁴¹ U svojim refleksijama Žunec preobrazbu duha uspoređuje s Platonovim naukom i alegorijom pećine kao uzdizanjem duše (analogno primjenjuje nihilizmu tj. njegovoj spoznaji).¹⁴²

O Nietzscheovom nihilizmu, njegovom prožimanju i iznalasku smisla Rabar piše: „S istinskim svijetom počinje nihilizam. Sa zbiljskim svijetom počinje nov smisao.“¹⁴³ U *Volji za moć* djelu čija je svrha bila utvrditi plan nadilaženja besmisla, Nietzsche nihilizam definira kao psihološko stanje koje nastupa padom kozmoloških vrijednosti.¹⁴⁴ Pad kozmoloških vrijednosti sačinjava tri komponente (i) uvid u besmislenost traženja smisla, (ii) uvid u izostanak jednog općeg jedinstva kojemu je čovjek podređen, te (iii) stvaranje svijeta koji je iznad onog u kojem čovjek realitetno postoji (božanski svijet).¹⁴⁵ Nietzsche će izvesti zaključak da: „... kategorije svrha, jedinstvo, bitak, kojima smo svijetu pridavali neku vrijednost, sami smo iz njega izvadili – i svijet sad izgleda bezvrijedan...“¹⁴⁶ U tom smislu kada Nietzsche kritizira naš svijet onda se osvrće na: „metafizički svijet logičkih hipostaza“, a sam svijet razumijemo: „... prema shemi zato da bismo proračunom ovladali nad njim.“¹⁴⁷

S obzirom na to da je djelo *Volja za moć* izmijenjeno u nacističke svrhe nije izvor čestog citiranja, a i sam Nietzsche odustao je od razrađivanja, pisanja i objavljivanja ove knjige.¹⁴⁸ No, ukoliko se uzme cjelokupan Nietzscheov pogled na svijet, definicija i podjela nihilizma mogu se pripisati njegovoj izvornoj misli. Nietzsche nihilizam razumije kao „logiku zbivanja“ odnosno povijest Zapada u kojoj volja za moć određena metafizičkim i religijskim vrijednostima postavlja „tisućljetne vrijednosti“ koje konačno

¹⁴¹ Josip Rabar, „Nietzsche kao antikeršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 387., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁴² Vidi Ozren Žunec, „Samoprevladavanje“, u *S onu stranu metafizike?*, 2019., str. 158.

¹⁴³ Josip Rabar, „Nietzsche kao antikeršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 386., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁴⁴ Vidi Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 13. - 15.

¹⁴⁵ Usp. Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 13. - 14.

¹⁴⁶ Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, 1988., str. 15.

¹⁴⁷ Josip Rabar, „Nietzsche kao antikeršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5-6, str. 399., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁴⁸ Bernd Magnus, „Nietzsche’s Philosophy in 1888: The Will to Power and the Übermensch“, u *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 24 No. 1, The Johns Hopkins University Press, January 1986., str. 85.

treba prevrednovati.¹⁴⁹ Lozar pojavu nihilizma tumači identično, i to kao povijesnu logiku svijeta a ne kao što to razumije Gillespie koji tvrdi da je nihilizam posljedica smrti Boga.¹⁵⁰

U tumačenju nihilizma Gillespie nije u krivu kada tvrdi da smrt Boga uzrokuje nihilizam. Dualnost Nietzscheove filozofije savršeno se daje vidjeti na primjeru nihilizma. Točno je tvrditi da je nihilizam metaforički rečeno „europski duh“ i njegove kretnje, no s druge strane on je sastavni dio svakog čovjeka svi su ljudi nihilisti ali nisu na jednak način. Nihilizam se ne može promatrati (kao ni volja za moć) isključivo u kontekstu političke filozofije ili filozofije kulture stoga što njegova misao zahvaća više filozofskih kategorija, primjerice one filozofije egzistencije ili pak religije, spoznaje. Nihilizam je u naravi čovjeka i može se razumjeti kao „nihilizam života čovjeka i nihilizam povijesnog života uopće.“¹⁵¹ Nihilizam je, pojašnjava Rabar: „... posljedica naše navike da smisao i cilj smatramo kao nešto objektivno utvrđeno, dano.“¹⁵² U prethodnom paragrafu spomenuta prva Zaratustrina promjena označava ono što Nietzsche definira kao *aktivni nihilizam* koji se očituje povećanom snagom duha, dok *pasivni nihilizam* označava pesimiste i slabost duha.¹⁵³ Pesimizam se može definirati kao nepovjerenje u život i svijet, on je ujedno uvod u stanje nihilizma, a razvijeni pesimizam je potpuni nihilizam.¹⁵⁴ Mikecin motiv deve interpretira kao nepotpuni nihilizam koji se odlikuje trpnjom starih vrijednosti.¹⁵⁵ Kritički ustvrđujemo da ovo Mikecinovo tumačenje nije potpuno i do kraja točno iz razloga što je Zaratustra u promjenama duha devu okarakterizirao upravo kao onu koja odlazi u pustinji tražiti svoje vrijednosti. Gotovo

¹⁴⁹ Usp. Igor Mikecin, „Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 126.-127.

¹⁵⁰ Usp. Janko M. Lozar, *Nietzsche kroz nihilizam*, Naklada Breza, Zagreb, 2017., str. 88.

¹⁵¹ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 133.

¹⁵² Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 399., preuzeto s <https://hrcaak.srce.hr/>

¹⁵³ Usp. Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 18.

¹⁵⁴ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 135.

¹⁵⁵ Vidi Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 139.-140.

identičnu interpretaciju nudi i Šegedin koji preobrazbu duha u devu opisuje: „... oslobađanje tereta moralnih vrijednosti kojima je bio podložan.“¹⁵⁶

Nadalje, aktivni i pasivni nihilizam mogu se definirati kao prijelomna točka u filozofiji nadčovjeka. Ukoliko pojedinac prihvati aktivni nihilizam tada on kreće putem nadčovjeka, u suprotnom stapa se s društvenom dekadencijom. Aktivnom nihilizmu pridružuje se i koncept volje za moć koji je, također, dualan. S jedne strane, on označava dekadentno društvo, dok s druge, sredstvo nadčovjeka. Njezina važnost očituje se u nužnosti (i) nadilaženja nihilizma i svega onog što iz njega proizlazi; a zatim (ii) nadilaženja ideala samog nositelja kako spoznaje tako i same volje. Nietzsche sveprisutnu dekadenciju Zapada tumači kao posljedicu nihilizma, a sam fenomen aktivnog nihilizma može se definirati kao stvaralački i rušilački nihilizam dok se pasivni nihilizam može okarakterizirati kao nihilizam slabosti i umora.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Petar Šegedin, „Pjesma onoga koji ljubi, Uz pojam života u Zaratustri“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 207.

¹⁵⁷ Usp. Ozren Žunec, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 366.

6. VOLJA ZA MOĆ ILI DRUGA ODREDNICA NADČOVJEKA

Implikacija volje za moć razlikuje se s obzirom na stvaralačko razdoblje u kojem Nietzsche koristi termin, ali uvelike ovisi i o njegovom uporabnom kontekstu. „Što je dobro? – Sve što jača moć, volju za moć, samu moć u čovjeku. Što je loše? – Sve što potječe od slabosti. Što je sreća? – Osjećaj da moć raste, da se svladava prepreka.“, način je kojim Nietzsche iznosi definiciju moći.¹⁵⁸ Termin moć zauzima jednu od glavnih uloga njegove filozofije, a pripada i sredstvo je aktivnih nihilista. Nietzsche koncept volje za moć razumije kao kozmološki zakon kojeg je svojevremeno kanio znanstveno istražiti i potvrditi, no ono što se u radu tvrdi, pojam *volja* u ovom kontekstu ne označuje *htijenje već djelovanje*, dok je *moć* njegova *posljedica*. Rabar volju za moć definira kao: „... svaka snaga zajednička čovjeku, životinji, stroju, prirodi.“¹⁵⁹ Samu definiciju volje ujedno uzima kao i njezinu prvu odliku dok su preostale dvije nadmoć ili dominacija koja podrazumijeva nasilje, te stvaralaštvo kao odraz sposobnosti stvaranja.¹⁶⁰ Rabar volju razumije kao silu i s obzirom na dualnost Nietzscheove filozofije podložna je stupnjevanju.¹⁶¹ Nositelj, u procesu stvaranja nadčovjeka, mora biti aktivni dionik koji vlastitim bivstvovanjem uzrokuje ono što negira *način* njegova *načina* djelovanja (postojanja). Iz same činjenice negacije, ili razilaženja, on sebi potvrđuje svoje *nastajanje* u *nastojanju*, te zapreku koju mora ukloniti. Dakle, na taj se način nositelj afirmira, a samim potvrđivanjem na način djelovanja, on nadilazi. Mikecin pojmove volja i moć tumači na sljedeći način: „Moć nije nešto posve drugo od volje, nešto izvan i nasuprot nje, nego njezina vlastita moć. Volja pak biva samo kao svoje vlastito omoćenje.“¹⁶²

Važno je istaknuti kako za koncept nadčovjeka odupiranje ili protivljenje ne predstavlja nešto pejorativno. Naprotiv, ti atributi nužan su dio nastajanja poput (samo)destrukcije. Kako je ranije spomenuto, na taj se način nositelj *afirmira*. Ovo se tumačenje i njegovo zagovaranje poziva i na misao Hataba koji piše: „Budući da moć obuhvaća otpor, tada je moć onog koji je posjeduje esencijalno povezana sa suprotnom

¹⁵⁸ Friedrich Nietzsche, *Antikrist*, Biblioteka Sapiens, Zagreb, 1999., str. 8.

¹⁵⁹ Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5- 6, 1980., str. 394., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Usp. Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5- 6, 1980., str. 394.- 395., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁶² Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 128.

silom/moći; ako bi se otpor uklonio, ako bi se nečija kontra sila/moć uništila ili ublažila dominacijom, tada moć nestaje; to više ne bi bila moć.“¹⁶³ Otpor osim što ima službu afirmacije bivstvovanja, ujedno implicira da je suprotnost u ophođenju moći znak njezina prisustva. Zbiljnost ne treba i ne smije odgovarati polazištu onog koji nosi, jer samo neodobravanje ili razilaženje potvrđuje njegovo nastojanje odnosno nadilaženje. Bit i jest u tome da se postane *prototip* jer na taj se način izražava negacija onoga što jest, te afirmacija onoga što trenutno nije, ali stvarajući uvjete za konačnu *kreaciju*. Za Nietzschea negacija znači afirmaciju. Komplementarno razmišlja i piše Jelkić pozivajući se na poglavlje „Zašto sam ja sudbina“ u *Ecce homo* ističući Nietzscheovo naglašavanje da su poricanje i uništavanje uvjet afirmacije.¹⁶⁴ Nadalje, negacija je potrebna, a Gilles Deleuze ju, zajedno s afirmacijom, definira kao kvalitete volje za moć.¹⁶⁵ Kod Nietzschea negacija se dijeli na (i) aktivnu koja se veže uz afirmaciju i njezin je preduvjet, a cilja, odnosno smjera k afirmativnosti, te (ii) reaktivna negacija koja je odraz nemoći, uvijek je u službi nihilizma te se ispoljava kao *ressentiment*.¹⁶⁶

S druge strane, sredstvo preko kojeg volja povećava svoju moć jest vrijednost.¹⁶⁷ Podrug volju za moć tumači kao: „... osnovni kriterij za odmjeravanje istinske veličine i pravog života, napose ljudskog bića.“¹⁶⁸ S obzirom na dualnost Nietzscheove filozofije postoji i ona volja pejorativnog karaktera koja završava u nihilizmu a produkt je „volje za istinom.“¹⁶⁹ Volja za istinom, citiram: „uzrokuje uništenje istine kao vrijednosti koju je prvotno postavila.“¹⁷⁰ Kad Nietzsche zagovara propadanje slabih i neuspješnih, onda u pokušaju tumačenja njegova stava, koliko god se čini ironičnim i protuslovnim, treba koristiti temeljni filozofski princip *načela milosrđa*. Njihovo propadanje implicira nesprijetnost i krivo ophođenje prema zadatku. Teško je argumentirati u korist jednakosti

¹⁶³ Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 16. (Vlastiti prijevod.)

¹⁶⁴ Usp. Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001., str. 70.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Usp. Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001., str. 71.

¹⁶⁷ Vidi Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 127.

¹⁶⁸ Berislav Podrug, „Nadžovjek“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 68.

¹⁶⁹ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 130.

¹⁷⁰ Isto.

kao sveprisutne datosti, a još teže povjerovati u istinitost uvjerenja onih koji bi tako shvaćenu jednakost zagovarali u okolnostima koje bi se izravno odnosile na njihov položaj u društvu. Biti jednak drugome, tvrdimo, odraz je nepoštovanja prema onome koji je iznad po strukturi, prema onome koji se razlikuje kulturološki, fiziološki, psihološki. Kada bi se određene pojedince izjednačilo s onima, nazovimo ih niže kategorije, to bi značilo poniziti njihove kvalitete. Izjednačavanje, u obostranom smislu znači *ponižavanje*, a koncept nadčovjeka ne priznaje takve vrijednosti, štoviše one su kao što smo ustvrdili relikv prošli. Rabar će jednakost okarakterizirati kao životnu štetčinu.¹⁷¹ Sažeto, možemo zaključiti da je gotovo suludo braniti, objašnjavati i opravdavati Nietzscheovu tezu o (ne)jednakosti.¹⁷² Dakle, svi smo mi jednaki utoliko što smo ljudi, no iz te činjenice ne proizlazi zaključak da smo doslovno rečeno jednaki ljudi.

Također, Nietzscheovo shvaćanje jednakosti nipošto ne predstavlja makijavelizam. Takvo poimanje i ophođenje razumije se kao dioba raznovrsnih kvaliteta, a različitosti i nejednakosti trebaju predstavljati odraz pojedinačnosti. Nejednakost ne podrazumijeva hladnokrvno ophođenje prema drugomu, ili pak mehanicističko djelovanje. Jelkić također odbacuje pomisao tumačenja života kao biologističku ili darvinističku tvorevinu.¹⁷³ Nejednakost predstavlja uvid u *red* i *sklad*. Sažeto, nejednakost u kontekstu nadčovjeka treba prihvatiti kao odraz *humanosti*.

Nihilizmu pripada prva preobrazba duha dok s druge strane volja za moć pripada drugoj preobrazbi: „Ali u najsamotnijoj pustinji zbiva se druga preobrazba: tu postaje duh lavom, želi da se dograbi slobode i da bude gospodar u svojoj vlastitoj pustinji.“¹⁷⁴ Nihilizam i prva preobrazba duha kategorija su koja pripada gnoseologiji, a volja za moć predstavlja *modus operandi*, dakle konkretan način ili stav prema životu i svijetu kojeg karakterizira aktivno djelovanje, stoga je to i dio koji pripada praktičnom filozofskom opusu nadčovjeka. U prvoj preobrazbi duha Mikecin definira subjekta kao nihilista, dok će drugu preobrazbu duha u lava istumačiti kao aktivni nihilizam koji drobi stare

¹⁷¹ Usp. Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život*: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 384., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁷² Vidi Friedrich Nietzsche, *Antikrist*, Biblioteka Sapiens, Zagreb, 1999., str. 8.

¹⁷³ Vidi Vladimir Jelkić, „Nietzscheovo poimanje života“, *Cris*: Časopis Povijesnog društva Križevci, Vol. XIII No. 1, 2011., str. 148., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

¹⁷⁴ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 24.

vrijednosti.¹⁷⁵ Deva se pretvara u lava jer je iznjedrila vlastitu vrijednost koju će u borbi sa zmajem pokušati postaviti kao novi imperativ i zato se faza deve ne može tumačiti kao nepotpuni nihilizam kroz trpnju starih vrijednosti.¹⁷⁶ Šegedin preobrazbu duha u lava fantastično opisuje kao: „... snaga da se autonomno postavlja u htijenju.“¹⁷⁷ Jelkić piše da bez (aktivne) negacije čovjek ostaje u fazi deve jer prihvaća nametnute vrijednosti koje su za čovjeka teret i Nietzsche taj trenutak definira kao *duh težine*.¹⁷⁸ Nietzsche često na različite načine tumači volju kao djelovanje, odnosno poziva na *aktivno* sudjelovanje i stvaranje stoga volja za moć predstavlja izvorno i glavno *oruđe* prevladavanja nihilizma i uvjetovanje stvaranja nadčovjeka. Porijeklo nihilizma sadržano je u „volji koja gubi svoju moć.“¹⁷⁹ Istovremeno, Mikecin piše o „savršenom nihilizmu“ odraženom kroz formu lava kojeg interpretira kao uništavanje nihilističkih vrijednosti i svijeta kojeg su dio.¹⁸⁰

Volja za moć zajedno s prve dvije preobrazbe implicira ranije spomenutu Hatabovu interpretaciju sukoba različitih volja, te istovremeno afirmiranje prisustva moći. Razilaženje volje Nietzsche slikovito prikazuje sukobom lava i zmaja te do izražaja dolazi takozvano „filozofiranje čekićem“. Aktivni nihilist doslovno drobi nametnute vrijednosti i tim se činom afirmira. U ovoj se fazi preobrazbe stječe, nazovimo to tako, prvo na daljnju borbu odnosno pravo za nastavak putovanja koje vodi prema nadčovjeku. Stoga, onda kada se uozbilji faza preobrazbe, odnosno kada se jednakost, samilost ali i osjećaj *dužnosti*, isključi iz sredstva djelovanja te se izbori pravo na (samo)djelovanje, onda nositelj ulazi u fazu *stvaratelja* koja kasnije uvjetuje moguću fazu oblikovanja *stvaraoca*. Na taj se način manifestira druga preobrazba ali i prelaženje. Jelkić slično razmišlja pišući: „Stvaralac mora prvo razoriti stare ploče, mora se biti lav da bi se sebi stvorila sloboda i sveto Ne pred dužnošću, pred velikim tisućugodišnjim zmajem koji

¹⁷⁵ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 139.-140.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Petar Šegedin, „Pjesma onoga koji ljubi, Uz pojam života u Zaratustri“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 207.

¹⁷⁸ Usp. Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001., str. 71.

¹⁷⁹ Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 128.

¹⁸⁰ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, 2019., str. 144.

tvrdi da je sva vrijednost već ostvarena.¹⁸¹ Nadalje, Mikecin će vrijednost definirati kao „sredstvo volje za moć“, a definicija volje za moć je „najviše mjerilo vrijednosti same vrijednosti nečega vrijednog.“¹⁸² Nekad nositelj a sada stvaratelj, nije isto što i stvaraoc. Ovaj prvi *stvara* vrijednosti te pokušava steći daljnje pravo da ih uozbilji, dok drugi uozbiljuje to što je osmislio. U ovoj je fazi stvaraoc još uvijek samo mogućnost. Volja za moć stvara poredak vrijednosti, a procjena samih vrijednosti očituje se u momentu jačanja ili slabljena života.¹⁸³ Zaključno, stvaratelj iz samog poriva (u smislu aktivnog nagona za djelovanjem) da stvara, *iznad sebe, zadobiva smisao*.

Nasuprot tome, ono što je doslovno napisao u *Volji za moć* Nietzsche u liku Zaratustre metaforički prikazuje kroz preobrazbe duha. Shodno tome, u afirmaciji jastva, a zatim i ostvarenja mogućnosti stvaranja (aktivnim djelovanjem i nadilaženjem) on izlazi iz područja nihilizma, nadilazi ga jer (pro)nalazi, preciznije postavlja, smisao koji pokušava doseći. Nietzsche nadčovjeka određuje na sljedeći način: „Čovjek je uže pričvršćeno između životinje i nadčovjeka – uže iznad bezdana.“¹⁸⁴ Nadčovjek je čovjek.¹⁸⁵ Zaključak da je nadčovjek afirmirana inačica čovjeka proizlazi iz opetovanog govora upravo o čovjeku koji zadobivanjem vlastitog smisla započinje graditi vrijednosti pomoću kojih se pokušava asimilirati u društvo.

Nietzscheov čovjek budućnosti naglasak stavlja na snagu pojedinca spram skupine ljudi, a njihov međudnos preuzima službu afirmacije. Što bi značilo da bilo koji vid neslaganja ili takozvanog razilaženja služi kao predmet samopotvrđivanja, odnosno takav rasap očituje prisustvo moći.¹⁸⁶ Nietzsche tu misao ponekad naglašava suptilnije, a u određenim dijelovima opusa piše izravnije:

„... Bili smo dovoljno hrabri, nismo štedjeli ni sebe ni druge: no dugo nismo znali kamo sa svojom hrabrošću. Postali smo mračni, nazvali su nas fatalistima. Naš

¹⁸¹ Vladimir Jelkić, *Nietzsche: povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofski društvo, Zagreb, 2001., str. 71.

¹⁸² Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 128.

¹⁸³ Usp. Igor Mikecin, „Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma“, u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019., str. 128.

¹⁸⁴ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 11.

¹⁸⁵ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 17.

¹⁸⁶ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 16.

fatum- bijaše to punina, napinjanje, gomilanje snaga. Žudjeli smo za bljeskom i djelima, ostali najdalje od sreće slabića, od “predaje”... Oluja bijaše u našem zraku, priroda, koja jesmo, potamnijela je- jer nismo imali put. Formula naše sreće: jedno Da, jedno Ne, jedna ravna crta, jedan cilj.“¹⁸⁷

U ovom izvatku teksta jasno se može uočiti dualnost Nietzscheove filozofije. S jedne strane volja za moć služi kao odrednica preko koje Nietzsche opisuje dekadentno društvo, no s druge strane taj isti koncept analogno pripisuje nadčovjeku. Volja za moć esencijalni je preduvjet za nadilaženje nihilizma.

¹⁸⁷ Friedrich Nietzsche, *Antikrist*, Biblioteka Sapiens, Zagreb, 1999., str. 7.

7. DIONIZIJSKI PRINCIP ILI TREĆI POSTULAT NADČOVJEKA

Psihološki model navođenja čovjeka budućnosti Nietzsche imenuje i dijeli na *apolonsko* i *dionizijsko*, pri čemu prvi odlikuje razum i sklad dok se drugi odražava kroz ekstatičnost. Ti principi, premda razdijeljeni, međusobno su neodvojivi, a prednost unutar njih ima dionizijska polutka čija je uloga gotovo katarzične naravi. Da bi se razumjela *dionizijska narav*, potrebno je najprije razumjeti tvorca njegove prirode. Musić Dioniza određuje: „... sin Zeusov i Semelin, bog je svakog ploda od drveta, osobito loze, i kao davalac vina dobrotvor ljudi, koji brigu razbija, a radost i veselje stvara.“¹⁸⁸ Dioniz je u starih Grka predstavljao i boga glazbe, ali i izlaženja iz sebe samog, *ekstaze*. Grci su Dioniza ujedno smatrali bogom zaborava i to upravo u smislu ekstatičnosti, onoga koji iz sebe sama izlazi i privremeno se zaboravlja. Njegova je uloga bila da uveseljava te da čovjeka *čisti* od brige i tuge. Ta se opčinjenost dionizijskog čovjeka u Nietzscheovim riječima zrcali: „... čovjek se očituje članom jednog višeg zajedništva; zaboravio je hodati i govoriti i tek što se nije, plešući vinuo u zračne visine. Iz njegovih kretnji govori opčinjenost.“¹⁸⁹ Dionizijsko predstavlja ono što živi i stvara, odnosno, takav duh život *okreće prema i za*, a ne protiv sebe. Takvo se razumijevanje života i svijeta podudara s kršćanskim poimanjem prihvaćanja i vršenja volje Božje.

Konačno, Nietzscheova formula života ili *amor fati* označava *modus vivendi*. Aktivni nihilisti na putu do stvaraoca nailaze na brojne prepreke koje ponekad ne mogu izbjeći niti ih mogu promijeniti. Stoga je *amor fati* formula kojom se želi poručiti da se život mora, ne samo voljeti, već i afirmirati u svakom trenutku ili događaju te u svim okolnostima neovisno o njihovoj vrijednosti (dobar/loš). Navedena interpretacija predstaviti će se i argumentirati usporedno s tumačenjem Elgata. U autobiografskom spisu *Ecce homo* Nietzsche bilježi:

„Moja formula za veličinu u čovjeku jest *amor fati*: da se ne želi da je išta drukčije, ni ubuduće, ni unatrag, ni u svu vječnost. Ono nužno ne samo podnositi, još manje zatajiti – sav idealizam je lažljivost pred onim nužnim –, nego ga ljubiti...“¹⁹⁰

¹⁸⁸ Ante Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb, 1942., str. 74.

¹⁸⁹ Friedrich Nietzsche, *Rođenje tragedije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 31.

¹⁹⁰ Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*, Demetra, Zagreb, 2004., str. 120.

Jasno je iz ovog namjerno citiranog autobiografskog momenta, ali i drugih opisa i aforizama, da *amor fati* treba predstavljati metodu navođenja (nad)čovjeka kroz život sam ali i stav prema životnim datostima i događajima. Garry M. Brodsky koncept *amor fati* najprije analizira kroz aforizam 276. *Radosne znanosti* u kojemu naglašava fatalistički narativ koji se očituje kroz imperativ prihvaćanja stvari onakvim kakve one doista jesu i kakve trebaju biti.¹⁹¹ Prema Elgatu, ideja *amor fati* sastavljena je od dviju komponenata: (i) ono nužno unutar sudbine učiniti predmetom ljepote, te (ii) afirmacija života poznatija kao *kazivanje Da životu*.¹⁹² Elgat smatra da je navedena dualnost unutar jedne ideje međusobno kompatibilna.¹⁹³ U prvoj se odlici riječ *amor* odnosi na ljepotu sudbine/života, dok u drugoj označava pozitivan stav prema životu.¹⁹⁴ Sposobnost da se sudbina/život, stvari i događaji doživljavaju kao lijepi jest preduvjet za afirmaciju ili kazivanje *Da životu*.¹⁹⁵ Elgat postavlja tezu u kojoj tvrdi da se *amor fati* može vježbati i usavršiti a u konačnici sam koncept služi da čovjeku bude dobro.¹⁹⁶ Da se *amor fati* može vježbati i usavršiti Elgat potvrđuje pozivajući se na aforizam 276. *Radosne znanosti* u kojem Nietzsche piše: „Želim sve više učiti voljeti ono nužno na stvarima kao ono lijepo: tako ću postati jednim od onih koji stvari čine lijepima.“¹⁹⁷ Razmatrajući ideju ali i etimologiju sintagme *amor fati*, Elgat uviđa da pojam *fati* označava nužnost što automatski implicira da postoje stvari koje nisu nužne što bi pak značilo da čovjeku ipak nije sve dosuđeno.¹⁹⁸ Stoga (za)voljeti ono nužno, smatra Elgat, predstavlja ono što se u životu ne može promijeniti.¹⁹⁹

Nadalje, razumijevanje događaja unutar života neophodnim i ujedno lijepim ne predstavlja datost već označava predmet žudnje, odnosno učiti kako doći do tog stanja

¹⁹¹ Usp. Garry M. Brodsky, "Nietzsche's notion of amor fati", *Continental Philosophy Review*, Vol. 31, 1998., str. 38.

¹⁹² Usp. Guy Elgat, "Amor fati as Practice: How to Love Fate", *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 175.-176.

¹⁹³ Vidi Guy Elgat, "Amor fati as Practice: How to Love Fate", *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 176.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Friedrich Nietzsche, *Radosna znanost*, Demetra, Zagreb, 2003., str. 139.

¹⁹⁸ Usp. Guy Elgat, "Amor fati as Practice: How to Love Fate", *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 177.

¹⁹⁹ Isto.

koje predstavlja konačni cilj.²⁰⁰ Svaka prepreka i neuspjeh treba predstavljati točku iz koje se može i treba graditi dalje i više. Amor fati ujedno implicira i alternativu u slučaju neuspjeha pri dolaženju do konačne svrhe. To se učenje analogno može primijeniti trećoj Zaratustrinoj preobrazbi duha: „Dijete je nevinost i zaborav, stalno otpočinjanje, igra, kodač, koji se iz samog sebe okreće, prvi pokret, sveto kazivanje Da.“²⁰¹ Što bi značilo da se, život treba ne urediti, već poimati tako da se svaki događaj razumije kao odraz okolnosti iz kojih se može stvarati, odnosno svako *umiranje* predstavlja novo *rađanje*, a uvjet takva poimanja života proizlazi iz *dionizijske* naravi. Istovremeno Elgat postavlja ali i nudi odgovore na pitanje: „... kako ružne instance života učiniti lijepim?“²⁰² Prvi odgovor krije se u 334. aforizmu *Radosne znanosti* pod nazivom „Treba učiti voljeti“, dok drugi odgovor nalaže da se život treba naučiti podnositi a ne negirati što zahtjeva dobru volju i trud odnosno određenu vrstu emocionalne snage.²⁰³ U trećem i četvrtom odgovoru Nietzsche ističe potrebu za strpljenjem koje će uroditi konačnom afirmacijom.²⁰⁴

Zanimljivo je istaknuti misao Elgata u kojoj naglašava vještine interpretacije događaja i to tako da nam se počinju činiti lijepim i afirmativnim.²⁰⁵ Kada je riječ o poimanju svijeta u čovjeka: „Nietzsche ipak zadržava religiozni Da (Amen) ali upravo prema onakvom svijetu kakav on zaista jest: otuđen - razotuđen, u neprestanom ratu i ljubavi svih bića međusobno.“, bilježi Rabar.²⁰⁶ Sve do sad napisano upućuje čitatelja na zaključak kako tragični životni događaji mogu imati katarzični učinak. Nietzsche smatra, piše Elgat, da trebamo poredati sve događaje kroz život te ih povezati, a zatim i usporediti

²⁰⁰ Usp. Isto.

²⁰¹ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 24.

²⁰² Guy Elgat, „Amor fati as Practice: How to Love Fate“, *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 178.

²⁰³ Usp. Guy Elgat, „Amor fati as Practice: How to Love Fate“, *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016. Str. 178.-179.

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵ Vidi Guy Elgat, „Amor fati as Practice: How to Love Fate“, *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 180.

²⁰⁶ Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 386.

kako bismo mogli uvidjeti njihovu vrijednost jednako kao u događajima koji su nam afirmativni bez previše promišljanja.²⁰⁷

U promišljanjima o amor fati, ono ružno obuhvaća stvari koje za nas ne posjeduju vrijednost i harmoničnost stoga postaju besmislene i bezvrijedne.²⁰⁸ Upravo vježbanje činjenja lijepim pretvara onu ružno u lijepo, a ono što se razumije kao negativno pretvara se u nešto što posjeduje vrijednost te tako postaje predmetom lijepog.²⁰⁹ Amor fati „...znači biti dovoljno hrabar gledati životne nedaće u oči...” smatra Elgat.²¹⁰ S druge strane, Rabar piše: „Mnogo štošta je kod Nietzschea samo naopako okrenuta slika izvornog kršćanstva.”²¹¹ Kaufmann (kao i mnogi drugi autori) naglašava kako amor fati, formula usko vezana uz vječno vraćanje, čitatelja može usmjeriti na krivo tumačenje, i to napose ono koje Nietzscheovu misao veže uz Kantov imperativ.²¹²

Suprotno Kaufmannu, Brodsky amor fati uspoređuje i tumači kao perfekcionistički imperativ.²¹³ Brodsky amor fati razumije kao moralni princip koji se hipotetički može protumačiti kao Nietzscheovo pitanje nama jesmo li zadovoljni svojim životom u toj mjeri da bismo ga ponovili (identično proživjeli).²¹⁴ Ako imamo barem jednu životnu situaciju u kojoj smo iskusili nešto božanstveno to bi bio dovoljan razlog da afirmativno odgovorimo demonu iz 341. aforizma *Radosne znanosti* naslovljenog kao „Najteže opterećenje“, smatra Brodsky.²¹⁵ Premda Nietzsche nigdje izravno ne piše o amor fati kao o perfekcionističkom imperativu Brodsky argumentira da nas upravo takvo shvaćanje stavlja u pokret te da naš život postaje produktivniji, a mi kao ljudi postajemo

²⁰⁷ Usp. Guy Elgat, “Amor fati as Practice: How to Love Fate”, *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 181.

²⁰⁸ Vidi Guy Elgat, “Amor fati as Practice: How to Love Fate”, *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 182.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Guy Elgat, “Amor fati as Practice: How to Love Fate”, *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016., str. 184.

²¹¹ Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5-6, 1980., str. 385.

²¹² Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, 1974., str. 322.

²¹³ Vidi Garry M. Brodsky, “Nietzsche’s Notion of Amor fati”, *Continental Philosophy Review*, Vol. 31, 1998., str. 39.

²¹⁴ Usp. Isto.

²¹⁵ Isto.

brižniji i bolji te u svemu težimo savršenosti.²¹⁶ Nadčovjek predstavlja zbir osobina i metoda navođenja, putem kojih čovjek *kaos* preoblikuje u *red*.

U prethodnom su poglavlju predstavljeni postulati Nietzscheova čovjeka budućnosti. Svaki od njih, zasebno, uvjetuje i veže nadolazeći uvjet, odnosno, gubitkom jednog, gube se svi. Uspješnost nadčovjekova ozbiljenja ovisi o posjedovanju prethodno obrađenih postulata ili kvaliteta. Dualnost Nietzscheove filozofije vidljiva je i u često naglašavanim estetskim kvalitetama nadčovjeka koje odražavaju i nutrinu i tijelo. U radu nietzscheovskog čovjeka budućnosti predstavljam i razumijem kao ono što označava pojam *kalokagatija*. Osobito želimo naglasiti klasično obrazovanje i to napose filologiju. Dakle, oni koji slijede put nadčovjeka, da bi bili uspješni trebali bi steći barem osnovno, prije svega gramatičko obrazovanje. Razlog zbog kojeg predlažemo isključivo klasične jezike jest njihova struktura, te metoda ovladavanja koja zahtijeva svojevrsno mentalno „kovanje“ koje omogućuje ustrajno i opetovano pokušavanje i djelovanje, sve dok se ne postigne perfekcionizam. Jednom kada se usvoji duh takva odgoja, smatramo da tada onaj koji slijedi put nadčovjeka posjeduje veće šanse za dolazak do cilja. Snaga koja se zahtijevala i trenirala u teoretskom smislu sada postaje vidljiva i kroz praktično djelovanje. Između ostalog, klasičan nauk uči da se teži savršenstvu, greške se ne praštaju već ispravljaju dok njihova prisutnost ne postane predmet prošlosti. Stoga, takav oblik obrazovanja služi kao najbolje predočenje psihološkog ustroja nadčovjeka.

S druge strane, nadčovjek zahtijeva i tjelesno usavršavanje. Opisi nadčovjeka često ostavljaju dojam ljepote višeg stoičkog tipa. Kao što je model klasične izobrazbe poslužio u svrhu psihološkog pristupa, slično predlažemo i vezano uz brigu za tijelo. Psihološko treba biti odraženo u tjelesnom, *kalokagatija*. Navedeni pojam seže od grč. riječi *kalós* što bi značilo lijep, te *agathós* u prijevodu dobar.²¹⁷ Kalokagatija u prijevodu znači „lijepa dobrota“ koja se pak definira kao: „kategorija u kojoj se sjedinjuju i najuže povezuju ljepota i čudorednost.“²¹⁸ Riječ je o antičkom principu koji je naglasak stavljao na tjelesni i duhovni odgoj, a na tu se ideju nailazi i kod mislioca *Ksenofana* i *Platona*. Vjerovanje starih Grka nalaže da se ljepota duše čovjeka očituje kroz njegovo tijelo. Prije svega, naglašava se prehrana koja tijelo čini vitalnim i izdržljivim, a zatim i neki vid tjelovježbe

²¹⁶ Isto.

²¹⁷ Vidi Vladimir Filipović, *Filozofski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965., str. 199.

²¹⁸ Isto.

koji zadaje konačnu formu. Sažeto, preuzimaju se Nietzscheove ideje naznačene u *Ecce Homo*. Dakle, filologijom se jača mentalni pristup, dok tjelesnim usavršavanjem nadčovjek zrcali cjelokupnost.

Tako nietzscheovski čovjek budućnosti postaje cjelovit u smislu da ima čvrstu podlogu u obje sfere. Posljednji, no ne i manje važan temelj nadčovjeka odnosi se na estetsko oblikovanje života, ali ne u smislu negacije zbiljnosti, već kao odraz vlastitog stvaranja. Estetsko oblikovanje ne znači djelovati isključivo u sferi umjetnosti, već referira biti umjetnik u svim sferama životnog djelovanja, biti umjetnik i biti umjetnost *istovremeno*. Predlaže se *antimimeza*, odnosno princip prema kojem život jest umjetnost, a ne njegova imitacija. Kao primjer za predloženo estetskog oblikovanja predložimo čuvenu likovnu umjetnicu Fridu Kahlo (referenca se koristi isključivo u kontekstu estetike) za koju ustvrđujemo da je doslovno oprimjerenje dionizijskog stanja svijesti, te da jasno utjelovljuje načelo *amor fati*.

Zaključno, osobita važnost očituje se u tome da onaj koji je na kraju dovršen jest djelo svoje ruke. Posjedovati takvu sposobnost smatram temeljnim preduvjetom za dionizijsku narav. Izostankom sposobnosti estetskog oblikovanja, dionizijska narav može postati suprotna svojoj izvornoj biti, u smislu destrukcije vlastitog djelovanja i afirmiranja.

8. INTERPRETACIJE VJEČNOG VRAĆANJA

Nietzsche u 1066. aforizmu *Volje za moć* piše o tome da ideju vječnog vraćanja pronalazi u starijih mislioca te se nerijetko referira o učenje starih pitagorejaca.²¹⁹ Između ostalog, Kaufmann uočava podudarnost koncepta vječnog vraćanja s tekstom Heinricha Heinea koji obrađuje istu ili sličnu ideju. Temelja ideja ovog koncepta, smatra Kaufmann, jest antiteza prema vjeri u bilo koju vrstu onostranosti što zaključuje referiranjem na Zaratustrin imperativ da se ostane vjeran zemlji.²²⁰ Zaratustra tu misao sažima:

„Eto učim vas natčovjeku! Natčovjek je smisao zemlje. Vaša volja kaže: natčovjek neka bude smisao zemlje! Preklinjem vas, braćo moja, ostanite vjerni zemlji i ne vjerujte onima koji vam govore o nadzemaljskim nadama!“²²¹

Jednako tako, kao što smo već ranije naznačili, i Kaufmann i Hatab naglašavaju da je interpretacija vječnog vraćanja kroz prizmu Kantova imperativa, netočna. Kaufmann upozorava da tumačenje vječnog vraćanja kao djelovanja koje se želi ponavljati vječno ili neograničeno nije ispravno. Njegova je misao i poruka krajnje egzistencijalna, u smislu da vječno vraćanje služi kao sredstvo čovjekove (samo)afirmacije kroz koju se odražava njegova savršenost u smislu ostvarenosti ili ispunjenosti (samorealizacije).²²²

Stoga se, prema Kaufmannu, vječno vraćanje razumije kao svojevrsna afirmacija života koja proizlazi iz ispunjenosti i oduševljenja u konkretnom trenutku, pri čemu čovjek vođen ovim principom, neće djelovati na način da izbjegava patnju, bol i agoniju.²²³ Sve se to, dakle, ubraja u iskustveni zbir života. Na ovu se misao nadovezuje i Hatab, interpretirajući tako vječno vraćanje kao princip koji snagu usmjerava na trenutak

²¹⁹ Vidi Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, New Jersey, 1974., str. 317.

²²⁰ Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, New Jersey, 1974., str. 321.

²²¹ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 10.

²²² Usp. Walter Kaufmann, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton University Press, New Jersey, 1975., str. 322.-333.

²²³ Isto.

i smisao unutar njega, a ne obratno.²²⁴ Međutim, pri razmatranju Hatabove misli valja ukazati na njegovo referiranje o aforizmu 1052. *Volje za moć*, u kojemu naglašava Nietzscheovo poistovjećivanje vječnog vraćanja s grčkim iskustvom tragičnog.²²⁵ U skladu s napisanim, nastojat ćemo se kauzalno nadovezati vlastitim pokušajem interpretacije, no najprije citirajmo Zaratustrin govor o nadčovjeku:

„Doista, čovjek je prljava bujica. Jedino more može u sebe primiti prljavu bujicu a da se samo ne uprlja. Eto učim vas natčovjeku: on je to more, u njemu se može utopiti vaš veliki prezir.“²²⁶

Ovakav se govor o nadčovjeku, ali i o neodvojivoj ideji vječnog vraćanja, može tumačiti kao jedan u nizu opisa koji impliciraju tragičnog junaka. Takav čovjek, opetovano dohvaća samog sebe. No isto se tako može povući i paralela s Isusom Kristom koji je umro za svakoga od nas, upijajući u sebe sve naše grijehе. Slično razmišlja i Rabar objašnjavajući da su metafore i simboli (Starog i Novog zavjeta) ono što Nietzscheovo i Isusovo učenje čini sličnim.²²⁷ Također, Rabar ističe stil obogaćen biblijskim slikama ali i Nietzscheovo parafraziranje Krista kroz fraze „zaista vam kažem“, „tko ima uši neka čuje“²²⁸

Nadalje, interpretaciju vječnog vraćanja *Lawrence J. Hatab* dijeli na (i) egzistencijalnu pozadinu koju pripisuje *Radosnoj znanosti*, (ii) kozmološka pozadina u *Volji za moć*, te (iii) sinteza, egzistencijalno – kozmološka pozadina u *Tako je govorio Zaratustra*.²²⁹ Premda Nietzsche ponekad u kontekstu vječnog vraćanja implicira vjeru u moguću kompatibilnost koncepta sa znanošću štoviše naziva ga i znanstvenim, ipak ta ideja iz ostavljenih bilješki snažno sugerira da je to pitanje krajnje egzistencijalističke naravi.²³⁰ Valja istaknuti i Hatabovu tezu u kojoj vječno vraćanje tumači kao tragično –

²²⁴ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 84.

²²⁵ Isto.

²²⁶ Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 10.

²²⁷ Vidi Josip Rabar, „Nietzsche kao antikršćanin“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35, No. 5-6, 1980., str. 386., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

²²⁸ Isto.

²²⁹ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 62.

²³⁰ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 83.

mitsko – poetski koncept koji stvara jedan vid virtualne stvarnosti.²³¹ Istovremeno pojašnjava kako mit posjeduje veći domet od umjetnosti te da su ga Grci ujedno doživljavali kao fiktivnu istinu.²³²

U skladu s napisanim nadovežimo se vlastitom interpretacijom u kojoj nadčovjeka tumačimo upravo kao *tragičnog lika* u klasičnom smislu. Čovjek nema uvid u vlastitu sudbinu ali ga sile života vode prema njoj te se takav čovjek odupiranjem ujedno podvrgava sudbinskim silama odnosno životu. Drugim riječima – ne može izbjeći ono što mu je dosuđeno jer se na kraju mora podvrgnuti životnim silama. Premda istovremeno odupiranje i podvrgavanje stvara dojam paradoksalnosti, ustvrđujemo da upravo ovaj odnos Nietzsche razumije kao *amor fati* i vječno vraćanje. Tragični lik opetovano teži sebe – dosezanju, no u tom procesu on konačno biva svladan usudom/životom. Također, prilikom karakterizacije nadčovjeka učestalo naglašavanje *vječnog kazivanja Da*, referira upravo tragičnog junaka koji jednom kad se podvrgne sudbini i kaže joj *Da*, postaje viši čovjek (lik), za razliku od likova (ljudi) koji pripadaju stvaralaštvu komedije, niži čovjek.

Tu valja nadodati i pitanje morala. Nietzsche, samoprozvani *imoralist*, posjeduje upravo ovu odliku mišljenja, često ističući mnoštvo bogova i pravdi, primjerice: ”*Mi vjerujemo u Olimp – a ne u Raspetoga...*“²³³ Na ovakav se model razmišljanja kod Nietzschea često nailazi ono što se može okarakterizirati kao odlika (moralnog) relativizma. U tom se smislu Nietzschea može definirati kao relativista, jer se jedna od njegovih glavnih kritika kršćanske religije odnosi upravo na tumačenje zakona unutar Biblije kao onih koje je odredio Bog, čineći ih ujedno i *općim zakonima* (univerzalnima). Za Nietzschea su biblijski zakoni (djelo su ruke (nad)čovjeka) jedni od potencijalno univerzalnih. Ne postoji u ovom konkretnom slučaju jedna pravda već postoji mnoštvo *dike*, a jednak se princip prenosi i na sudbinu, *moira*. No to nipošto ne znači da Nietzsche jest relativist već radije onaj koji upućuje na mogućnost postojanja, odnosno potrebu uspostavljanja jednog zakona/morala, što se pak očituje u Zaratustrinim govorima o razbijanju starih i postavljanju novih ploča vrijednosti.²³⁴ U kontekstu antičkog

²³¹ Usp. Lawrence J. Hatab, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005., str. 98.

²³² Isto.

²³³ Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988., str. 478.

²³⁴ Vidi, Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967., str. 180.-199.

razumijevanja slično interpretira i Ivica Musa u članku „Grijeh, krivnja i odgovornost u grčkoj i kršćanskoj tragediji“.²³⁵ Dakle, nešto je pravedno u odnosu na nekog boga ili područje njegova djelovanja, dok će u određenim sferama isti čin ili princip biti nepravedan. Analogno, taj princip Nietzsche smješta u kontekst čovjeka, odnosno njegovog djelovanja i okruženja, a što potvrđujemo i argumentiramo pozivanjem na Nietzscheov citat spomenut u istom paragrafu. Olimp referira mnoštvo bogova što ujedno implicira raznolikost morala i moralnog, dok se Raspeti tumači kao jedna jedina ultimativna definicija poimanja morala i moralnog. Sažeto, vječno vraćanje predstavlja princip čovjekovog potvrđivanja, dok *amor fati* služi kao model njegova prihvatanja. Zaključno, jedna od interpretacija koju zastupamo u ovom radu jest upravo krajnje egzistencijalna narav koncepta vječnog vraćanja. Čovjek tako potvrđuje sama sebe i svijet kojeg je dio.

Nadalje, Nietzscheova se misao, preciznije njegova filozofska struktura povezivanja misli, često opisuje kao nekoherentna no smatram kako te iste misli sadrže svoju ne samo povezanost, već i svojevrsnu inačicu logičke snage koja pojedine koncepte čini sustavnima. Put do uvida u ovu strukturu vidljiv je unutar stila kojeg Nietzsche rabi u svojem opusu. Njegova je komunikacija bogato simbolična, no ona se znatno mijenja ovisno o djelu i to posebice u kontekstu materije. U određenim komadima stvaralaštva oblikuje se i iskazuje izravnije kao filozof i kritičar društva, dok se u pojedinima ostvaruje kao umjetnik nove poetske filozofije višeg tipa. Neovisno o tome jedan se obrazac opetovano predočuje i nameće čitatelju, a to je simbolika čija je uloga gotovo presudna pri ostvarenju potencijalne buduće hermeneutičke komunikacije. Bogatstvo simbolike najvidljivije je u *Tako je govorio Zaratustra*, djelu koje obiluje mnoštvom ukrasa, pri čemu njihova sveukupnost, često, ostavlja dojam plastičnosti (koja se očituje kroz tekst koji je uređen do te razine da izgleda umjetno). Da Nietzsche komunicira kroz simbole, osim iz bogatih paragrafa, ponekad je i *doslovno* vidljivo unutar pojedinih rečenica. Nietzscheovo je stvaralaštvo jedan veliki mozaik kojeg je uštimaio oku da bude ugodno, kao što to pjesnik čini stihu i strofi. Kada se pogleda njegovo cjelokupno stvaralaštvo nemoguće je ne uvidjeti kako se niti jedan filozof u tolikoj mjeri ne obraća osobno

²³⁵ Vidi Ivica Musa, „Grijeh, krivnja i odgovornost u grčkoj i kršćanskoj tragediji“, *Obnovljeni život*: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 59 No. 1, 2004., str. 62.-64., preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/>

čitatelju kao što to čini Nietzsche. Gotovo da je svejedno koja će se knjiga prva uzeti u ruke kako bi se ovo mišljenje opravdalo i potvrdilo. Da Nietzsche opetovano nagoni i prisiljava na dijalog vidljivo je na samom početku, u prvim rečenicama knjiga. Ponekad suptilnijim tonom, no pretežito taj se dojam stječe izravno.

S druge strane, Heideggerovi uvidi i promišljanja vječnog vraćanja otkrivaju gotovo ezoterijsku notu Zaratuстре. Najprije, Heidegger slijedeći Nietzscheove riječi o neraskidivoj povezanosti koncepta vječnog vraćanja i nadčovjeka, iznosi sljedeće:

„Zaratustra ne uči dva odvojena učenja. Zaratustra uči o nadčovjeku zato što je učitelj vječnog vraćanja. Ali i obratno, također, Zaratustra uči o vječnom vraćanju zato što je učitelj nadčovjeka. Obje doktrine su vezane i čine krug.“²³⁶

U ovoj se relaciji istovremeno, nalazi i zagonetka i odgovor. Nadalje, Heidegger izdvaja opise Zaratustrinih životinja koje veže uz sam koncept vječnog vraćanja. Riječ je o zmiji koja zajedno s orlom čini krug odnosno takozvani *anulus aeternitatis*.²³⁷ Motiv kruga povezuje se s prstenom, piše Heidegger: „... koji u svojem samoizviranju uvijek dostiže ponavljanje sebeistog.“²³⁸ Heideggerov se zaključak interpretacije svodi na dva moguća rješenja. Prvo rješenje, ali i otvorena mogućnost, jest ta da se koncept vječnog vraćanja potencijalno odnosi na učenje koje pripada misticizmu, dok je drugo rješenje ono koje tumači u skladu s antičkim (cikličkim) razumijevanjem svijeta.²³⁹ Heidegger, dakle, izvodi zaključak da je Nietzsche učitelj, govornik ali i zagovaratelj i to (i) života kojeg poistovjećuje s voljom za moć koja je fundamentalna karakteristika svih bića, ne samo čovjeka, (ii) patnje stoga što je onda dio svega što živi te (iii) kruga.²⁴⁰ Život, patnja i kruženje za Nietzschea nisu odvojene stvari smatra Heidegger, već jedna neodvojiva cjelina.²⁴¹

²³⁶ Martin Heidegger, “Who is Nietzsche’s Zarathustra?”, u *The Review of Metaphysics*, Vol. 20 No. 3, 1967., str. 426. (Vlastiti prijevod.)

²³⁷ Vidi Martin Heidegger, “Who is Nietzsche’s Zarathustra?”, u *The Review of Metaphysics*, Vol. 20 No. 3, str. 413.

²³⁸ Isto. (Vlastiti prijevod.)

²³⁹ Usp. Martin Heidegger, “Who is Nietzsche’s Zarathustra?”, u *The Review of Metaphysics*, Vol. 20 No. 3, 1967., str. 430.

²⁴⁰ Usp. Martin Heidegger, “Who is Nietzsche’s Zarathustra?”, u *Review of Metaphysics*, Vol. 20 No. 3, 1967., str. 411.

²⁴¹ Vidi Martin Heidegger, “Tragedy, Satyr-Play, and Telling Silence in Nietzsche’s Thought of Eternal Recurrence”, u *Boundary 2 Why Nietzsche Now?*, Duke University Press, Vol. 9/10 Vol. 9, No. 3, Vol. 10 No. 1, 1981.

Nadovezujući se na Heidiggerovu analizu i interpretaciju Nietzscheovog teksta iznosimo tvrdnju da je čitav Nietzscheov opus prožet elementima i simbolima koji su nedvojbeno ezoterijske, okultne i mistične prirode. Naglašavanje prisutnosti duboke skrivenosti simbola ovdje je presudno stoga što takvi motivi interpretu pomažu da ukaže kako se unutar teksta skriva doslovno rečeno – blago. Čitav je Nietzscheov opus isprepleten ovakvim motivima, no oni svoje ruho najčešće vješto skrivaju. U Nietzscheovom tekstu postoje i naznake labirinta i rebusa. Te su pak natruhe vidljive u *Ecce homo* kada piše:

„Ovakvo što nikad nije ispjevano, nikad ćućeno, nikad popraćeno: tako pati jedan bog, jedan Dioniz. Odgovor na takav ditiramb osamljenja sunca u svjetlu bijaše Arijadna... Tko osim mene zna što je Arijadna!... Nitko do sad nije imao rješenje ni za jednu od takvih zagonetki, a sumnjam da je itko tu uopće vidio zagonetku.“²⁴²

Na isti se dio teksta referira Herman J. Weigand koji interpretira da je riječ o kriptogramu.²⁴³ Smatramo da u navedenoj tvrdnji postoji materijala za interpretaciju i daljnje istraživanje, no za to u ovom radu nema mjesta.

Zaključno, vječno vraćanje zajedno s nadčovjekom obuhvaća čitav snop interpretacija ovisno o kontekstu u kojemu se dani pojmovi obrađuju. Ustvrđujemo da Nietzsche vječno vraćanje uzima kao model za učenje o amor fati u smislu da se život sagledan u cijelosti proživi nebrojeno puta identično, baš kao što je to opisano u 341. aforizmu *Radosne znanosti* u kojemu ili svladavamo demona ili se njemu podajemo.

²⁴² Friedrich Nietzsche, *Ecce homo ili Kako se postaje onim što se jest*, Demetra, Zagreb, 2004., str. 157.

²⁴³ Vidi Herman J. Weigand, "Nietzsche's Dionysus-Ariadne Fixation", u *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, 1973., str. 110.

ZAKLJUČAK

U radu je predstavljena Nietzscheova filozofija života kroz pojam nadčovjeka. Prvi dio rada, koji je obradio antičke komedije u istraživačkoj analogiji sa *Zaratustrom*, ukazuje na mogućnost mnogobrojnih još neotkrivenih djela u istoimenoj knjizi. Slično razmišljaju i drugi autori, no s obzirom na to da je naglasak rada bio na tumačenju nadčovjeka kroz filozofiju egzistencije ta je ideja tek „površno“ obrađena. Čitajući Nietzscheova djela, ali i bogatu ostavštinu njegovih sačuvanih pisma, jasno je da potreba za afirmacijom zauzima njegove misli kroz čitav opus. Nietzsche je prije svega kritičar društva, ali i svojevrsni egzistencijalistički prorok modernog doba. Iz činjenice da je Bog mrtav Nietzsche još u 19. stoljeću ukazuje na i predviđa posljedice njegove smrti koje su tek danas modernom čovjeku u punini razumljive. Kada tradicionalne vrijednosti i „stupovi“ zakona budu trajno narušeni društvo zapada u potencijalno pogubnu krizu. Ako je Nietzscheova misao ikad bila aktualna, smatramo da je to upravo u današnje vrijeme.

Svijet u kojemu trenutno živimo pokazuje obrasce ponašanja i zaključivanja koje čovjeka dovode do Zaratustrinog pitanja je li majmun naspram čovjeka podsmijeh ili stid. Različite vrste sloboda i politika, umjesto da su u službi čovjekovog napretka, čine sve da do istog napretka ne dođe. Uza svu tehnologiju i resurse koje današnje društvo posjeduje čovjek i dalje često puta pokazuje obrasce ponašanja neobuzdane i nepripitomljene životinje. Zanimljivo bi bilo čuti što bi Nietzsche imao za reći na današnji digitalni svijet i virtualni život. Predstavlja li takav svijet za Nietzschea mogućnost napretka suvremenog čovjeka, ili je takav život jedna od inačica platonizma za puk? Današnje je vrijeme nadasve izvrtan pokazatelj Nietzscheovog, odnosno antičkog cikličnog razumijevanja svijeta. Kada se jednom završi krug nužno je započeti novo kruženje, a u našem je društvu ta potreba vidljiva unutar svih slojeva društva. Nužno je, postavljamo tezu, da se čovjek vrati prirodi u svoje prvotno i izvorno stanište i sadašnje kaotične vrijednosti stavi na vagu i važe sve do trenutka dok ne postigne svojevrsan balans. Današnje je vrijeme najbolji pokazatelj koliko je Nietzsche za života bio ispred svog vremena i koliko je on bezvremenski, poticajima neiscrpni autor.

Nietzscheov čovjek budućnosti odražava antičkog čovjeka i to posebice tragičnog junaka koji iz same činjenice da je rođen biva aktivnim sudionikom vlastitog života i on je taj koji „drži olovku i piše svoju životnu priču.“ Premda determiniran genetikom, zakonima fizike i društvenim normama, nadčovjek pokušava ovladati vlastitim životom, na način

da koristi djelomično nam danu slobodu. Ta se sloboda završava usudom danim svakomu od nas po rođenju. Antički junaci su savršen prikaz takva čovjeka koji u borbi sa životom konačno njime biva svladan. Premda na prvi pogled pesimističan, zaključujemo da takav čovjek u konačnici biva ne u potpunosti zadovoljan, već takav čovjek biva „u miru“ s vlastitom sudbinom slično stoičkom razumijevanju života i svijeta. Analogno Nietzscheov amor fati, kao zahtjev za prihvaćanjem života onakvim kakav on zbiljski jest, neposredno odražava kršćansku misao o volji Božjoj.

Zaključno, u radu su predstavljene postavke nadčovjeka koje jedino ako su združene čine i odražavaju njegovu bit u punini. Dvije temeljne postavke – nihilizam i volja za moć – združene dionizijskim principom čine ono što je Nietzsche, zaključujemo, imao na umu dok je koristio pojam *Übermensch*.

LITERATURA

Babich Babette, "Nietzsche's Zarathustra and Parodic Style: On Lucian's Hysperanthropos and Nietzsche's Übermensch", u *Articles and Chapters in Academic Book Collections* 56., 2013.

Barabić Damir, "Pristup Nietzscheovu Zaratustri", u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.

Brodsky M. Garry, "Nietzsche's notion of amor fati", u *Continental Philosophy Review*, Vol. 31, 1998.

Elgat Guy, "Amor fati as Practice: How to Love Fate", u *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 54 No. 2, 2016.

Filipović Vladimir, *Filozofski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965.

Hatab J. Lawrence, *Nietzsche's Life Sentence: Coming to Terms with Eternal Recurrence*, Taylor & Francis Group, New York, 2005.

Heidegger Martin, "Tragedy, Satyr – Play, and Telling Silence in Nietzsche's Thought of Eternal Recurrence", u *Boundary 2 Why Nietzsche Now?*, Duke University Press, Vol. 9 No. 3, Vol. 10 No. 1, 1981.

Heidegger Martin, "Who is Nietzsche's Zarathustra?", u *The Review of Metaphysics*, Vol. 20, No. 3, 1967.

Higgins M. Kathleen, "Zarathustra is a Comic Book", u *Philosophy and Literature*, Vol. 16, No. 1, Johns Hopkins University Press, 1992.

Jelkić Vladimir, "Nietzscheovo poimanje života", u *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XIII No. 1, 2011.

Jelkić Vladimir, *Nietzsche: Povratak vlastitosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2011.

Lozar M. Janko, *Nietzsche kroz nihilizam*, Naklada Breza, Zagreb, 2017.

Kaufmann Walter, *Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist*, New Jersey Princeton University Press, 1974.

- Magnus Bernd, "Nietzsche's Philosophy in 1888: The Will to Power and Übermensch", u *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 24 No. 1, The Johns Hopkins University Press, 1986.
- Mikecin Igor, "Nietzscheov Zaratustra i zadaća prevladavanja nihilizma", u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.
- Milić Mladen, "Doprinos misli Friedricha Nietzschea razumijevanju nihilističnosti postmoderne i njezina odnosa prema kršćanstvu", *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 20 No. 3, 2012.
- Milić Mladen, "Nietzscheov govor o Bogu. Ukaz problematičnosti banalnog ateizma i banalne vjere", u *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 21 No. 2, 2013.
- Musa Ivica, "Grieh, krivnja i odgovornost u grčkoj i kršćanskoj tragediji", *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol 59. No. 1., 2004.
- Musić August, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Zagreb, 1942.
- Nietzsche Friedrich, *Antikrist*, Biblioteka Sapiens, Zagreb, 1999.
- Nietzsche Friedrich, *Ecce homo*, Demetra, Zagreb, 2004.
- Nietzsche Friedrich, *Radosna znanost*, Demetra, Zagreb, 2003.
- Nietzsche Friedrich, *Rođenje tragedije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Nietzsche Friedrich, *Volja za moć*, Mladost, Zagreb, 1988.
- Nietzsche Friedrich, *Tako je govorio Zaratustra*, Mladost, Zagreb, 1967.
- Plaut, *Škrtac*, Hena Com, Zagreb, 1999.
- Podrug Berislav, "Nadčovjek", u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.
- Rabar Josip, "Nietzsche kao antikršćanin", u *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 35 No. 5-6, 1980.

Robbins Leonard, "Zarathustra and The Magician or, Nietzsche contra Nietzsche: Some difficulties in the Concept of the Overman", u *Man and World* 9 (2), State University of New York at Binghamton, 1976.

Salter W. M., "Nietzsche's Superman", u *The Journal of Philosophy and Scientific Methods* 12 (16), 1915.

Šegedin Petar, "Pjesma onoga koji ljubi, Uz pojam života u Zaratuštri", u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.

Terencije, *Braća*, u *Latina et Graeca*, Vol. 1 No. 9, 1977.

Terencije, *Svekrva*, *Latina et Graeca*, Vol. 1 No. 11, 1978.

Vratović Vladimir, *Rimska književnost*, Biakova, Zagreb, 2008.

Žunec Ozren, *Suvremena filozofija I*, Školska knjiga Zagreb, 1996.

Žunec Ozren, "Samoprevladavanje", u *S onu stranu metafizike?*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019.

Weigand J. Hermann, "Nietzsche's Dionysus-Ariadne Fixation", u *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, Vol. 48 No. 2, 1973.

INTERNETSKI IZVORI

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Kontaminacija*, u *Hrvatska enciklopedija*, 2021., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32914>>.

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Nihilizam*, u *Hrvatska enciklopedija* 2021., <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43746>>.

Životopis

Matea Božić rođena je 25.01.1994. godine u Zagrebu. Prvotno upisuje studij filozofije i latinskog jezika na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Nakon dvije godine, napušta studij i upisuje jednopredmetnu filozofiju na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti.

Za vrijeme studija radila je kao novinar na portalu “Beli Zagreb Grad”, te kao biljeter a kasnije i dio propagande Zagrebačkog gradskog kazališta Komedija združenog s Klubom kazališta Komedija Kontesa. Od 2023. godine u stalnom je radnom odnosu kao kustos u Museum of Selfies and Memories Zagreb.